

Хмельницький національний університет
Гуманітарно-педагогічний факультет
Кафедра слов'янської філології

ДИПЛОМНА РОБОТА

Магістр

Галузь знань 03 Гуманітарні науки

Спеціальність 035 Філологія

Спеціалізація Слов'янські мови і літератури (переклад включно),
перша – польська

на тему: Компаративний аналіз концентраційних таборів у творчості Зофії
Налковської та Ванди Пултавської

Шифр ДРФПР.015201.01.01.00

Студентки II курсу групи ФПРМ-19-1 _____ Д. А. Дроник
Підпис, дата

Керівник _____ І. С. Сашко
Підпис, дата

До захисту допускаю:

Завкафедри слов'янської філології _____ Н. В. Подлевська
Підпис, дата

Хмельницький 2020

Хмельницький національний університет

Факультет	гуманітарно-педагогічний
Кафедра	української філології
Рівень вищої освіти	магістр
Галузь знань	03 Гуманітарні науки
Спеціальність	035 Філологія.
Спеціалізація	035.03 Слов'янські мови та літератури (польська мова)
Освітня програма	освітньо-професійна

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Завідувач кафедри слов'янської філології

_____ (Подлевська Н. В.)

24 жовтня 2019 року

ЗАВДАННЯ

на дипломну роботу

ДРОНИК ДАРИНІ АНДРІЙВНІ

- 1. Тема роботи:** «Компаративний аналіз концентраційних таборів у творчості Зофії Налковської та Ванди Пултавської», затверджена на засіданні кафедри слов'янської філології 26 вересня 2019 року, протокол № 2.
- 2. Термін подачі студентом завершеної роботи** – грудень 2020 року.
- 3. Вихідні дані роботи**

Незважаючи на досить ґрунтовне наукове надбання з теми табірної літератури, розгляду творів «Боюся снів» Ванди Пултавської та «Медальйони» Зофії Налковської через призму компаративного аналізу не було проведено, що і зумовлює актуальність нашої дипломної роботи.

- 4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік підлеглих розробці питань)**

Розкриття сутності компаративістики у літературознавстві;

Дослідження використання основних компонентів та методів компаративного аналізу художніх творів;

Опис історичних витоків творів Зофії Налковської та Ванди Пултавської;

Розробка компаративного аналізу художніх творів «Боюся снів» Ванди Пултавської та «Медальйонів» Зофії Налковської;

Розкриття теми псевдомедичних експериментів над людьми у німецьких концентраційних таборах Аушвіц та Равенсбрюк.

- 5. Графічного матеріалу немає.**

6. Консультанти по роботі із вказівкою розділів, які їх стосуються			
Розділ	Консультант	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання отримав
	НЕМАЄ		

7.Дата видачі завдання – 24 жовтня 2019 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН			
<i>№ п.п.</i>	<i>Найменування етапів дипломного дослідження</i>	<i>Строк виконання етапів роботи</i>	<i>Примітка</i>
1.	Обрання теми дипломної роботи	Вересень 2019 року	
2.	Опрацювання наукової літератури з теми дослідження	Вересень 2019 року	
3.	Збирання матеріалу, його первинна наукова інтерпретація	Вересень – листопад 2019 року	
4.	Написання першого розділу дипломної роботи	Грудень 2019 – квітень 2020 року	
5.	Написання другого розділу дипломної роботи	Квітень – червень 2020 року	
6.	Апробування результатів дослідження шляхом здійснення публікації у збірнику наукових праць та участі у конференціях	Січень, квітень, вересень 2020 року	
7.	Написання третього розділу дипломної роботи	Липень – вересень 2020 року	
8.	Написання «чорнового варіанту» дипломної роботи	Жовтень – листопад 2020 року	
9.	Попередній захист дипломної роботи	Листопад 2020 року	
10.	Остаточне завершення дипломної роботи	Грудень 2020 року	
11.	Подача дипломної роботи на кафедру	Грудень 2020 року	

Студент _____

Керівник роботи _____

Д. А. Дроник

І. С. Сашко

Анотація

Тема роботи: Компаративний аналіз концентраційних таборів у творчості Зофії Налковської та Ванди Пултавської

Автор – Дроник Д. А.

Науковий керівник – Сашко І. С.

Обсяг магістерської роботи – 61 сторінки основного тексту

Робота містить 89 джерел посилань

Ключові слова: компаративістика, література факту, табірна література, концентраційний табір, медичні експерименти, Зофія Налковська, Ванда Пултавська.

Кваліфікаційна робота присвячена компаративному аналізу концентраційних таборів Равенсбрюк та Аушвіц–Біркенау у творчості Ванди Пултавської та Зофії Налковської, порівняльне дослідження яких ще не піддавалось опрацюванням.

Мета роботи – за допомогою компаративістики, як методу літературного дослідження, здійснити порівняльний аналіз концентраційних таборів, проаналізувати домінуючу тему псевдомедичних експериментів у творчому доробку письменниць.

Об’єкт роботи – концентраційні табори у літературі, зокрема у творчості Ванди Пултавської та Зофії Налковської. **Предмет** – компаративний аналіз концентраційних таборів на основі вибраних творів.

У роботі розкрито теоретичні аспекти компаративного аналізу, опрацьовано наукові видання, присвячені розвитку та особливостям компаративістики; охарактеризовано історичні витоки творів «Боюся снів» та «Медальйони», проаналізовано твори Зофії Налковської та Ванди Пултавської, проаналізовано домінуючу тему творів.

Автор _____

Підпис автора і дата подання роботи до захисту

Зміст

Вступ.....	6
1. Компаративний аналіз та його теоретичні аспекти.....	10
1.1 <i>Поняття і суть компаративного аналізу.....</i>	10
1.2. <i>Основні компоненти та методи аналізу, їх використання у проведенні дослідження художніх творів.</i>	16
2. Історичні витоки творів Ванди Пултавської та Зофії Налковської.....	21
2.1. <i>Німецькі концентраційні табори «Аушвіц» та «Равенсбрюк»</i>	21
2.2. <i>Концентраційні табори у системі літератури.</i>	32
3. Порівняльна характеристика творів Зофії Налковської «Медальйони» та Ванди Пултавської «Боюся снів».....	38
3.1. <i>Ідейно-тематична та жанрова композиція творів</i>	38
3.2. <i>Медичні експерименти як основна домінанта творчості Ванди Пултавської та Зофії Налковської</i>	49
Висновки.....	62
Перелік джерел посилання	67

Вступ

Становлення масової свідомості, як людства в цілому, так і конкретного народу, культурних цінностей, моральних устоїв відбувається через безпосередній вплив літератури різних національностей. Осмислення художніх творів відбувається шляхом прочитання, осмислення та аналізу літератури. Одним із дієвих методів можна назвати компаративний аналіз, за допомогою якого можна дослідити взаємозв'язки та взаємовпливи літератури різних епох, народів та мистецьких явищ.

Тему компаративного аналізу у літературі та літературознавстві неодноразово розглядали: Будний Василь, Ільницький Микола, Бровко Олена, Дюришин Диониз, Куцевол Ольга, Ніколенко Ольга.

Розширення тематики та проблематики художньої творчості, що особливо стосується польської літератури, відбулось через досвід Другої світової війни. Результатом натхнення «воєнним часом», серед іншого є публіцистичні твори, що підпадають під рамки табірної літератури. Окрім науково-документальних та мемуарних публікацій, табірним темам присвячені романи, новели, повісті, ліричні вірші тощо. Така література продовжує представляти і вирішувати питання, пов'язані з війною та окупацією, з тим наслідком, що повертається також і проблема таборів.

З роками це питання зазнає все нових витків розвитку, з'являються нові аспекти для розвитку та проведення подальших досліджень з цієї проблеми. Ця тема, зокрема, детально представлена у творах видатних польських письменниць та громадських діячок Ванди Пултавської та Зофії Налковської, літературні праці яких покликані продемонструвати достовірні факти існування нацистського режиму та життя в'язнів у концтаборах.

Питанню творчості Зофії Налковської у своїх працях приділяли увагу Івашкевич Ярослав, Станюкович Юрій. Опрацюванням та дослідженням творчості Ванди Пултавської займалися Крупінський Павел, Моррісон Джон. Однак, не зважаючи на дослідницький досвід усіх вищезгаданих науковців та

їх досить ґрунтовне наукове надбання з цієї проблеми, розгляду творів «Боюся снів» Ванди Пултавської та «Медальйони» Зофії Налковської через призму компаративного аналізу не було проведено, що і зумовлює **актуальність** нашої дипломної роботи.

Мета – використовуючи метод компаративного аналізу порівняти твори Ванди Пултавської та Зофії Налковської, виокремити спільне та відмінне у вибраних публіцистичних творах, провести паралелі в описі образів німецьких концентраційних таборів.

Реалізація мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- розкрити сутність компаративістики у літературознавстві;
- дослідити основні компоненти та методи компаративних студій у дослідженні художніх творів;
- описати історичні витоки творів Зофії Налковської та Ванди Пултавської;
- охарактеризувати розвиток та особливості табірної літератури на тлі історичних подій
- розробити компаративний аналіз «Боюся снів» Ванди Пултавської та «Медальйонів» Зофії Налковської;
- розкрити тему медичних експериментів над людьми у німецьких концентраційних таборах Аушвіц та Равенсбрік.

Об'єкт – концентраційні табори у літературі, зокрема у творчості Ванди Пултавської та Зофії Налковської..

Предметом нашої дипломної роботи є історично-порівняльний аналіз публіцистичних творів періоду Другої світової війни, зокрема табірної літератури.

Для реалізації основних завдань дипломної роботи було обрано такі **методи** дослідження: аналіз, порівняльний, культурно-історичний, філологічний, біографічний методи, абстрагування, узагальнення.

Наукова новизна кваліфікаційної роботи полягає у дослідженні літературно-історичних зв'язків та порівняльній характеристиці домінантних тем у повісті «Медальйони» Зофії Налковської та «Боюся снів» Ванди Пултавської на основі компаративного аналізу.

Теоретичне значення проведеного дослідження виявляється у тому, що в ньому розроблено історично-порівняльний аналіз творів воєнної та післявоєнної літератури ХХ століття, шляхом якої доведена самотність обраних творів та творчості досліджуваних письменниць загалом.

Практичне значення проведеного дослідження полягає у можливості використання отриманих результатів у:

- середній школі на уроках світової літератури, зокрема при вивченні польської воєнної та післявоєнної літератури;
- вищій школі у навчальних дисциплінах, пов'язаних безпосередньо з історією, культурою та літературою;
- у подальшому науковому вивченні цієї проблеми, зокрема написання наукових праць;
- під час наукових читацьких конференцій та зустрічей.

Апробація результатів роботи. Основні положення дипломної роботи заслуховувалися на:

- Всеукраїнській науковій інтернет-конференції «Динамічні процеси в граматиці та лексичному складі сучасних слов'янських мов» для

докторантів, аспірантів, студентів, учнів шкіл, членів МАН (м. Рівне, 2020 р.);

- V Всеукраїнській науково-практичній конференції «Документно-інформаційні комунікації в умовах глобалізації: стан, проблеми і перспективи» (Полтава, 2020 р.);
- V Міжрегіональному науково-практичному семінарі «Теоретичні та прикладні проблеми сучасної філології» (Умань, 2020 р.);
- університетській звітно-науковій конференції викладачів та студентів Хмельницького національного університету (2020 р.)

та викладені у статтях («Роль компаративного аналізу у дослідженні табірної літератури» і «„Ludzie ludziom zgotowali ten los”: problematyka moralna opowiadań zofii nałkowskiej»), надрукованих у збірнику наукових праць «Славістичні студії: лінгвістика, літературознавство, дидактика» (Хмельницький, 2020 р., Випуск 7) та у збірнику «Поділля. Філологічні студії» (Хмельницький, 2020 р.)

1. Компаративний аналіз та його теоретичні аспекти

1.1 *Поняття і суть компаративного аналізу*

«Усе пізнається в порівнянні» – це відомий та багато використовуваний крилатий вислів. Кожен процес взаємодії із формами мистецтва: у мові, у мистецтві, у музиці чи літературі є порівняльним. Ми прагнемо зрозуміти і знайти явище – текст, зображення, мелодію – надаючи йому чіткий та інформативний контекст, пов'язаний із попереднім досвідом. На рівні інтуїції людина шукає аналогічні явища, шукає спорідненість, для виведення нового пізнавального контексту. У випадку з радикально новими поетичними, образними чи музичними структурами цей прийом порівняння стає більш складним та вимагає глибшого аналізу уже відомих структур.

Вивчення творів, авторів, літературних шкіл та напрямків може надати більш повні та надійні результати, а порівняльний аналіз подекуди може навіть замінити собою проведення експерименту. Різноманітні форми міжнародних літературних досліджень охоплює широке коло запитань, яке ізольовано можемо визначити як *порівняльне літературознавство*. Це поняття існує уже кілька століть як в зарубіжному, так і в українському літературно-науковому товаристві, проте в українському літературознавстві досить поширених в останні десятиріччя є також термін *компаративістика*.

У літературно-критичних працях Олександра Куцєвола, Михайла Бахтіна, Володимира Біблера та інших, можемо спостерігати трактування компаративних студій з огляду на три різні площини. Таким чином визначенням терміну «компаративістика» одночасно буде науковий метод, сукупністю якого є пізнання, порівняння та співвідношення; окрема наука, компаративістика, що у процесі свого розвитку здобула свою методологію та предметність; допоміжна дисципліна у системі гуманітарно-соціальних наук.

Компаративістика (лат. *comparare* — порівнювати, франц. *Compare* — порівняння) — наукова дисципліна, що займається порівняльним вивченням тенденцій та явищ літератури у різнонаціональних літературах, з метою виявлення у них міжлітературних взаємозв'язків [35, с. 221]. У європейській філології компаративістика є прямим відповідником літературознавства, у той час як у східнослов'янському мово- та літературознавстві, для яких характерний вплив школи Олександра Веселовського, ця наука стосується також порівняльної фольклористики [9].

Компаративний аналіз — це аналіз, при якому досліджуються явища мистецтва слова через порівняння їх з іншими такими явищами переважно в різних національних письменствах [68, с. 71].

Словацький вчений Дионіз Дюришин, автор праць «З історії і теорії літературної компаративістики», «Проблеми літературної компаративістики», «Теорія порівняльного вивчення літератури» трактує компаративістику як один з аспектів вивчення, необхідний для досягнення спільної мети літературознавства, отже, присутній в історичному і теоретичному дослідженнях [7, с. 13].

За мету літературної компаративістики визначається з'ясування типологічної та генетичної сутності літературного явища (художні тропи, творча спадщина авторів, літературні школи, жанри, стилі). «Розкриття внутрішніх закономірностей, властивих літературному явищу як історичного феномену і одночасно як літературному фактом взагалі, без урахування його конкретно-історичній обумовленості» [7, 52].

Нове, сучасне трактування, вбачає літературну компаративістику як складову культурної компаративістики, що бореться із старими, етнопоцентричними порівняльно-історичними дослідженнями, а натомість пропонує твердження, що літературна інтерпретація та літературна історія

можуть переплітатися у інтелектуальному та інституційному вимірах [13, с. 259]. Врахування двох раніше згаданих контекстів компаративістики, дозволяє обговорювати чотири типи взаємодій між компаративістикою та історією літератури:

- Зв'язок між літературною компаративістикою та історією пояснює збіг обставин, переплітання історичних подій, описаних у літературі, тобто ще називається інклюдією.
- Взаємодія цих напрямків наук необхідна також для опису розрізнених, відмінних відношень, тобто має опозиційні задачі.
- Співставлення текстів через призму історії можуть також призводити до гострого конфлікту, тим самим до більш глибокого розуміння терміну опозиція.
- Врешті, якщо говорити про співвідношення літературної компаративістики з огляду на транскультурні та культурні домінанти, результатом може стати термін випадкового союзу, який, у свою чергу, повністю виключає раніше згадану інклюдію [77, с. 517].

Сучасний стан та рівень компаративістики завдячує багатовіковій передісторії, розвитку та досвіду. Витоки компаративістики сягають античних часів, зокрема, класичної пори V-VI ст. до н.е. [4]. У ті часи, сучасна та розвинута наука, ще не мала теоретичного усвідомлення та обґрунтованих методологічних розробок, а через це була наділена саме емпіричним характером. Виявлення компаративістики було фрагментарним, а прийоми цієї науки неодноразово запозичувались із інших сфер знання, або ж із практичного досвіду тодішнього науковця. Не могло бути і мови про сталу наукову термінологію компаративістики, разом із цим не можна було говорити й про системність цієї науки [3, с. 102].

Глибокий вплив на розвиток компаративістики мала філософія позитивізму, а однією з передумов виникнення літературознавчого напрямку компаративістики мали праці Теодора Бенфея, зокрема його передмова і коментарі до «Панчатантри», а також праці російського літературознавця О. Веселовського. Засади порівняльного вивчення літератури простежуються також в працях Івана Драгоманова, Миколи Дашкевича, Івана Франка [52, с. 178].

Інтенсивність розвитку компаративістики збільшилась згодом, починаючи з XVI століття. Це призвело до виникнення у компаративістиці таких понять, як діахронія та синхронія. Результатом стало також загальне збільшення у компаративістиці, як науці. Науковці, зокрема, Василь Будний та Микола Ільницький визначають діахронію та синхронію, як літературні явища двох вимірів, де перший, у свою чергу, є процесуальним, історичним, часовим, а другий полягає на структурності, системності та асоціативності [3, с. 210].

Німеччина та Франція можуть похизуватися найбільш активним розвитком раніше згаданої науки, оскільки він розгортається на науково-теоретичному та експериментально-практичному рівнях. У Франції, зокрема, ще у 1805 р. з'являється „Порівняльна еротика, або есеї про різні потрактування любові у французькій і німецькій поезії” Шарля де Віллера, а у 1816 р. Филдинг Ноель викладає в Сорбоннському університеті „Курс літературної компаративістики”, саме із цим фактом і пов'язане входження у вжиток терміну «літературна компаративістика» [3, с. 217], а також виникнення у все більшій кількості університетів кафедр іноземної літератури, де використання наукової компаративістики було невід'ємною частиною підготовки майбутніх науковців.

Як форма літературних досліджень, компаративістика отримала інтенсивний розвиток та найбільшу кількість трансформацій у другій

половині ХХ століття. Це призвело до виокремлення у царині компаративістики трьох нових тенденцій, що до нині співіснують та мають свою вагу у науково-дослідному товаристві: традиційна компаративістика, культурна компаративістика, а також інтердисциплінарна компаративістика [47, с. 333]. Найбільше серед них виділяється культурна компаративістика, оскільки є найбільш різнобарвною та різноманітною, та поєднує у собі перекладознавчі, постколоніальні та етнічні дослідження. Своє місце у культурній компаративістиці віднайшли також феміністична та гендерна критика, вивчення зовнішніх та внутрішніх впливів на становлення особистості [14, с. 350].

Істрія порівняльного літературознавства, як навчальної професійної дисципліни є складною. Її творить суміш особистих подій, соціальних зв'язків тощо, взаємодія між якими є настільки різноманітною та місцями розмитою, що перешкоджає будь-яким спробам стисло або розгорнуто підвести підсумки.

Певна дослідницька галузь, стиль досліджень, читання, первинний та вторинний дискурс починають бути єдиним цілим коли вони випускаються у авторських виданнях, призводять до створення кафедр, інститутів. Поступово, цим критеріям почало відповідати й порівняльне літературознавство. Тлом для цього стали часи франко-пруської війни аж до початку Першої світової війни [50, с. 3]. Психологічні, географічні та тематичні проблеми того часу віднайшли своє відображення одній з найперших книг про професійне порівняльне літературознавство «Goethe en France» Фернанда Балденспергена (1904). Невипадковим є також факт, що саме читання французької літератури та спроби переосмислити її крізь призму європейської та латинської спадщини сприяли зародженню донціоналістичних поділів та класичних позицій порівняльного літературознавства, що віднайшли своє місце у працях Ernsta Curtiusa та Leo

Spitzera. У своїх дослідженнях науковці підкреслюють також домінуючу роль літературної компаративістики як критично-наукової праці [87, с. 46].

Традиційні постулати компаративістики у наш час культивуються у Східній та Центральній Європі, певні академічні та наукові центри яких є найбільш відданими саме класичній компаративістиці. Очевидна потреба у вивченні мов, гіркий досвід еміграції, включаючи й внутрішню еміграцію, запити про історичну та мовну ідентичність реорганізують порівняльний підхід до вивчення у метод. Порівняльне літературознавство, з самого початку свого існування і до наших часів, виконує, так би мовити, дестабілізацію, руйнуючи порядок, встановлений окремими національними літературними історіями, а також, як стверджує Девід Ферріс, стає «дисципліною поза дисциплінами» [41, с. 49].

«W istocie komparatystyka przyczyniała się do wzmocnienia tożsamości narodów-państw jako wspólnot wyobrażonych wspierających się na naturalnej podstawie języka narodowego» [68, с. 138].

Таким чином, підсумовуючи усі раніше згадані фактори та особливості компаративістики, зокрема літературної компаративістики, її виникнення та подальший розвиток були результатом прагнення пізнати літературний процес у глибшому міжлітературному контексті та історичному контексті, в результаті чого було порушення кордонів однієї літератури і вивчення зв'язків і сходжень спочатку в межах кількох літератур етнічно, географічно і лінгвістично близьких народів, а в кінцевому підсумку – в рамках світової літератури. Необхідність теоретичного обґрунтування предмета порівняльного вивчення і прагнення чітко визначити його місце в системі літературознавства обумовлені нинішнім станом теорії і практики літературної компаративістики.

1.2. Основні компоненти та методи аналізу, їх використання у проведенні дослідження художніх творів.

Порівняння літературних явищ зумовлено необхідністю глибшого пізнання її і вивчення таких її співвідношень :

1. тотожність / подібність / відмінність;
2. спільне / особливе / унікальне;
3. універсальне / зональне / локальне;
4. загальнолюдське / інтернаціональне / національне тощо [20, с. 27].

Автори праці «Порівняльне літературознавство» Будний Василь та Ільницький Микола, наголошують, що для дослідження шляхом компаративного аналізу дослідники беруть як окремі твори, окремі фрагменти та аспекти творів, так звертають увагу на цілі комплекси літературних творів, на творчість автора загалом, стильові напрями тощо. Це поняття не варто плутати з дослідженнями у царині історіографії, яке має у свою чергу монологічний характер [3, с.78].

Об'єкт порівняльних досліджень складається з співвідношення саме двох або більше складових, які можуть бути однаковими, але у той самий час можуть не мати жодних подібних аспектів, належати до літератур одномовних, різномовних та навіть різнонаціональних. У змісті праці «Порівняльне літературознавство», Будний Василь та Ільницький Микола виділяють такі основні напрями досліджень у компаративістиці:

- порівняльно-історичне літературознавство
- вивчення генетичних і контактних зв'язків;
- рецептивна естетика і перекладознавство;
- типологічне дослідження літератури;
- інтертекстуальні студії;

- інтермедіальні студії;
- інтеркультуральні студії [3, с. 96].

Інтертекстуальні та типологічні відношення у національних та міжнаціональних літературах досягається шляхом використання зіставних методів компаративного аналізу, які розкривають генетичні і контактні зв'язки художніх творів.

Генетичні зв'язки – це зв'язки, що розглядають схожість елементів літератури через історичні аспекти та події, для виявлення у них спорідненого чи відмінного. Завдяки генетичним зв'язкам можемо отримати точні свідчення про подібність обраних літературних творів, також про розбіжності у їх структурі чи історичних витоках [3, с. 152].

Здебільшого генетичний зв'язок виявляється у:

- спільних джерелах, що належать до різних літератур;
- у міжнародних впливах;
- у запозиченнях;
- у творчому використанні мандрівних сюжетів, вічних тем та образів світового письменства [10].

Найбільшу цінність у таких дослідженнях мають генетичні зв'язки творів та явищ літератури, обґрунтованих спільною культурною та історичною спадщиною, а також на основі матеріалів традиційних образів. Як приклад тут можемо розглядати спорідненість з переказами античної спадщини, оскільки українська, польська та європейська література загалом, при детальному аналізі, виявляють схожість у жанрових скеруваннях творів, у міфології та історичних темах, що розкриваються у публікаціях. Тут не слід відкидати також й пов'язані системи літературних родів, схожість образів та сюжетних витків [3, с. 166].

Враховуючи значну кількість підвидів, генетичні зв'язки, при логічному використанні вимагає чітко співставлених прямих та дотичних впливів історичних, культурних та соціологічних впливів. Ситуації випадкового, зовнішнього та і культурно не вмотивованого співпадіння сюжетів чи образів у різних авторів, які у свою чергу належали до різних національних, соціальних та культурних світів також зустрічаються у практиці компаративного аналізу, проте у такому випадку неможливо говорити про вмотивованість саме генетичними зв'язками [69, с. 39].

Суттєвими елементами компаративного аналізу є контактні зв'язки. Складаючи основу міжлітературної комунікації, вони призводять до вивчення налагодженого процесу односторонніх чи двосторонніх стосунків. Цей тип стосунків у компаративістиці передбачає наявність:

- Особистих стосунків між авторами
- Еміграцію (враховувалась країна походження, роки виїзду на еміграцію, умови та країна проживання на еміграції)
- Коротко та довготривалі листування між письменниками
- Приналежності до одних літературних угруповань, відвідування одних культурно-соціальних закладів [15, с. 20].

Особливість контактних зв'язків обумовлена їх можливою незалежністю від генетичних зв'язків, у той самий час, як генетична спорідненість завжди повинна бути обґрунтована контактними зв'язками.

Вивчення контактних зв'язків компаративного аналізу передбачає також їх поділ на *синхронні*, прикладом яких є виявлення творчих взаємозв'язків між Адамом Міцкевичем та Олександром Пушкіним, Яном Каспровичем та Іваном Франко, Томасом С. Еліотом та Езрою Паундом, та *несинхронні* – звернення до біблійних джерел Лесею Українкою, посилання до

новелістичних мотивів Едгара Аллана По у творчості Михайла Яцківа та мотиви «Одіссеї» у доробку Джеймса Джойса [8, с. 2 – 4].

Неможливо минати увагою й той факт, компаративний аналіз ґрунтується не лише на порівняльних методах. Для повноти та очікуваної змістовності результатів порівняльного дослідження, важливими є першочергові, уже сформовані знання про порівнювані аспекти. Таким чином, порівняльне дослідження має безпосереднє відношення до культурних та пізнавальних сегментів дійсності, що також визначає його стосунок до раніше вивченої та опрацьованої літературної дійсності [17, с. 540].

Методологію компаративних студій, саме як окремої, самостійної науки, формують загальні методи, використання яких відбувається незалежно від напрямку чи специфіки досліджуваних аспектів. Перший метод – співвідносно-типологічний метод – надає можливість отримати загальні за змістом результати, наприклад, тип літератури. Історично-порівняльний метод є наступним та дозволяє отримати результат, отриманий через призму дослідження генетичних та контактних зв'язків. Не варто забувати й про індивідуальний метод, що передбачає особливий підхід до дослідження, наприклад, культурних чи філософських переказів [5, с. 11].

Наукова реальність компаративістичної методології передбачає також класифікацію порівнянь об'єктів за двома її елементами масштабності та змістовності. Перший у свою чергу пов'язаний із мікро- та макрокомпаративістикою, що розглядають наукові тексти для проявлення та розкриття поглядів різних науковців на одну й ту ж проблему та системи ідей. Тут, для порівняння, до уваги можуть брати концепції шкіл та спрямувань науки, історичні та філософські особливості, рефлексійні форми науки тощо [86, с. 58].

Таким чином можемо дійти до висновку, що компонентні та методичні надбання компаративних студій є результативною складовою порівняльно-історичного аналізу, не лише, як методу дослідження, але і як самостійного напрямку науки. Звернення до методів та компонентів компаративістики дають змогу глибинного та ретельного дослідження літературних творів, явищ, жанрів із врахуванням позалітературних джерел.

2. Історичні витоки творів Ванди Пултавської та Зофії Налковської

2. 1. Німецькі концентраційні табори «Аушвіц» та «Равенсбрюк»

Підчас англо-бурської англійська армія потребувала місць, де можна було б утримувати бурське сільське населення для запобігання допомоги партизанам. Спершу ці табори використовувались для військовополонених та інтернованих осіб [50, с. 544]. Саме така концентрація певного населення у певному місці й призвело для виникнення терміну «концентраційний табір».

Найбільшого ж розголосу та розповсюдження визначення «концентраційний табір» отримало трохи пізніше, після початку Другої світової війни та від того часу чітко закріпилось серед асоціацій із Третім рейхом, Гітлером та, власне, його ідеологією. Вчення Гітлера передбачало використання концтаборів, як інструменту для винищення євреїв, поляків, циган та представників інших народів, національностей, які вважались просто зайвими у пропагандованій системі Рейху. Саме з цим пов'язана ще одна асоціація – Голокост. Н. Ваксман у своїй праці «Historia nazistowskich obozów koncentracyjnych» зазначає: «*Ów system zawsze krył w sobie coś więcej*» [85, с. 56]. І це висловлювання без сумнівів є одним із найбільш красномовних у цієї публікації.

Дефініція концентраційних таборів не є однозначною та сталою, оскільки такі заклади виконували своїм існуванням не одну функцію. Потреби Рейху зростали, змінювались, а концтаборам, протягом усього часу їх існування, доводилось адаптуватись до усе нових та нових вимог. Таким чином вони були місцем «захисних арештів» для політичних в'язнів, місцем утримання військовополонених, закладами для нелюдських знущань та примусової праці, зрештою, для тисяч людей це було місце останнього прихистку та місце загибелі.

Разом із цим колючий дріт концтаборів приховував за собою й повноцінні фабрики зброї, «школи» для офіцерів та наглядачів, медичні установи із цілим комплексом псевдомедичних експериментів, місця карантину:

«Zdolność systemu obozów koncentracyjnych do absorbowania zmian i adaptacji bez utraty nadrzędnego celu miała okazać się jedną z jego najbardziej przerażających cech» [85, с. 92].

Основною силою, правосуддям та керівництвом у концентраційних таборах були СС, які ще перед вибухом Другої світової війни почали створювати свій власний образ - вони солдати політичного фронту. Інші можуть стріляти ворога з гармат, керувати літаками тощо, але саме охоронці та наглядачі концтаборів жертвували собою, охороняючи антисоціальних особистостей та відкиднів суспільства [11, с.117].

Есесівці завжди говорили, що в'язні – не люди, а також з легкістю знаходили все нові та нові виправдання своїй жорстокості. Вони безперечно вірили у це і навіть згодом, під час довготривалих розслідувань злочинів Гітлера проти людства, майже без запинок декламували: це не було вбивство, ми здійснювали гуманітаризму; ми не катували, а лише навчали дисципліні [85, с. 98].

Людей у смугастих костюмах неодноразово вели через міста та поселення – їх зовнішній вигляд був промовистим, спонукав до однозначних та очевидних висновків, однак згадки у німецькій пресі про концтабори були мінімальними. Якщо ж примітки усе ж зустрічались, побудовані були чітко за пропагандистською схемою – усі засуджені до перебування у концентраційних таборах були невинуватими злочинцями, зрадниками ідеології, повіями та просто небезпечними для оточення особистостями [22, с. 17].

„Zamykanie oczu na akty przemocy było dla nich sposobem ignorowania nieprzyjemnej rzeczywistości polityki, z którą zasadniczo się zgadzali” [85, c. 96].

Загалом, за роки Другої світової війни кількість концентраційних таборів зросла до рекордно високих показників – їх було близько чотирнадцяти тисяч із розташуванням у різних куточках Європи. Не зважаючи на таку кількість, були і ті, що помітно відрізнялись від більшості інших таборів. Одним з таких був Равенсбрюк [75, с. 72].

Повстання концентраційного табору Равенсбрюк, як і усіх інших концтаборів, було обумовлено розпорядженням від 28. 02. 1933 р. Про охорону країни і народу, ухвалених Третім Рейхом одразу після того як було сформовано Рейхстаг. Ухвала передбачала обмеження особистої свободи і дозволяла арештовувати без вироку та на необмежений час усіх «ворогів країни та народу» [46, с. 210].

Равенсбрюк – єдиний нацистський табір, призначений для ув’язнення та покарання виключно жінок. Рекордно швидке будівництво розпочалось у січні 1939 року, тривало до квітня 1939 і працювали на ньому в’язні іншого концентраційного табору – Sachsenhausen. Локалізація табору була вигідною, невелике містечко неподалік Берліна мало зручне хороше сполучення, але у той самий час було не дуже помітним серед озер та лісів. [37]. Початково було збудовано шістнадцять бараків, згодом, у 1944, їх кількість сягала двадцяти шести, але і цього уже зовсім незабаром було замало для утримування усіх, хто ставав жертвою гітлерівської ідеології [32].

Перша тисяча жінок потрапила туди уже за кілька тижнів після закінчення будівництва, а ключовим фактором, за яким і стояло рішення, кого ж саме відправляти до Равенсбрюк, була статева приналежність арештованих. Перший час серед ув’язнених здебільшого були польки та німкені, а з розвитком табору своє місце там почали знаходити єврейки,

циганки з різних куточків Європи, а також величезна кількість політичних в'язнів з Польщі, Німеччини, Австрії та країн колишнього СРСР. Уже згодом переважаючу частину, з-поміж 130 тис. в'язнів, а саме жінок та дітей, становили саме польки. Вони потрапляли до концтабору за участь у підпільних структурах, як, наприклад, це було із Вандою Пултавською чи Кароліною Ланцкоронською. Адміністрація СС трактували Равенсбрюк як місце знищення польської жіночої інтелігенції, у тому числі і шляхом псевдомедичних дослідів.

„Pierwsze egzekucje dokonane w latach 1941 i 1942 były dokonywane w wąskim przejściu między murem otaczającym obóz a ścianą budynku bunkra. Przesmyk ten nazwałyśmy «Totengang». W tym miejscu 18 kwietnia 1942 roku zostało rozstrzelanych 13 Polek, większość młodych harcerek” [66].

Основним методом формування дисципліни була примусова праця. Це було загальноприйнятим постулатом у цілій системі концентраційних таборів Третього рейху і Равенсбрюк не став виключенням. Роботу в'язнів можна розподілити на дві групи:

- Роботи, пов'язані з експлуатацією, будівництвом та благоустроєм табору (кухня, пральня, швейна кімната, ферми, розташовані поруч з табором тощо). Така робота була більш вигідною та бажаною для в'язнів, оскільки давала можливість, наприклад, вкрасти трохи додаткової їжі з кухні або свіжих овочів з ферми для себе та своїх хворих товаришок.
- Робота в майстернях, на фабриках та підприємствах сільського господарства (будівельних роботах, пов'язаних із підготовкою землі, меліорацією та будівництвом доріг, житлових казарм, фермерських житлових масивів для СС та пов'язаних з цим транспортно-розвантажувальних робіт.) З часом, після відкриття

чоловічого відділення табору, ці види роботи перешли до їх виконання [66].

У 1942 р. близько трьох тисяч жінок-ув'язнених також працювали на "Siemens", який, в результаті численних бомбардувань втратив багато заводів. Через це підприємство перемістило свої виробництва в околиці концтаборів, щоб залучити до них робочу силу [80, с. 133]. Врешті решт, варто згадати також спеціальні роботи для літніх та хворих в'язнів, а також для жертв медичних експериментів – вони були змушені виробляти в'язану продукцію [80 с. 140]. Найбільш принизлива та брудна робота була пов'язана із віддаленими від Равенсбрюк чоловічими таборами. З середини 1941 року там почали створювати публічні будинки, тож у жінок із Равенсбрюк набирали для роботи й у таких закладах. Їх переконували обіцянками про зменшення покарання, звільнення з табору, або ж просто змушували силою, проте, насправді, після кількох місяців такої роботи жінки повертались до свого табору із новими хворобами [32].

Період розвитку та функціонування концентраційного табору науковці поділяють на чотири основних етапи:

- I етап – до початку Другої світової війни табір був місцем сепарування німкенів, які були вороже налаштовані до гітлеризму, також там утримувано німкенів єврейського походження. У цей період в'язні потерпали від через надмірно жорстоку дисципліну та працю понад силу та людські можливості.
- II етап – вересень 1939 – серпень 1944 – концтабір поступово наповнюється представницями інших народів та національностей. Цей час уособлюється голодом, відсутністю будь-якої дисципліни. Своє місце у таборі знайшли численні хвороби, бруд і різного виду епідемії.
- III етап – серпень 1944 – саме у цей час розпочинається масовий приплив арештанток з інших концентраційних таборів та

ув'язнень. Цей етап закінчується так званою евакуацією у квітні 1945 року. Через рекордні кількості все нових та нових ув'язнених, влада концтабору повинна була вирішувати питання їх розміщення, для чого було зведено п'ятдесяти метровий намет. Такі умови, однак, призвели лиш до надзвичайно високої смертності через антисанітарію, а також брак води та їжі.

- IV етап – повна евакуація та ліквідація концтабору. Варто зазначити, що евакуація ця проводилась саме нацистами, з метою приховати будь-які сліди скоєних злочинів. Евакуація в'язнів відбувалась у атмосфері цілковитого хаосу [82, 156.].

Першим комендантом Равенсброк був Штурмбанфюрер СС Макс Кегель, який обіймав цю посаду до серпня 1942 р. Після нього комендантом був призначений Хауптштурмфюрер Фріц Зюрен [34, с. 131]. Для забезпечення нагляду та охорони у Равенсбрюк, на відміну від інших таборів Третього Рейху, було організовано спеціальний жіночий підрозділ під юрисдикцією СС. Цю структуру очолював головний наглядач. Вона безпосередньо підпорядковувалась директору табору і повинна була «консультувати його з усіх питань, що стосуються жінок», а також бути заступником у будь-яких ситуаціях та справах. У свій час ці функції ослідовно виконували: Йоганна Лангфельд (двічі: до кінця березня 1942 р. Та з жовтня 1942 р. до весни 1943 р.) Марія Мандель (квітень 1942 р. - вересень 1942 р.), Анна Кляйн-Плаубель (грудень 1943 р. – грудень 1944 р.) Луїза Бруннер (грудень 1944 р. До визволення). Усі решта охоронниць та офіцеров були підпорядковані головному керівнику табору. Їх кількість у таборі систематично збільшувалася, оскільки з 1942 р. [62]. Равенсбрюк став також навчальним центром для наглядачок жінок, звідки їх направляли до інших таборів, створюючи наглядовий склад у жіночих відділах таборів та нових мережах підтаборів [76, с. 143].

Ними застосовувались будь-які міри покарання, прийняті в таборі, аж до можливої смерті. Саме жінки наглядачки, відповідно до результатів багатьох історичних досліджень та згадок очевидців, відрізнялися особливою жорстокістю до в'язнів, патологічним садизмом, соціопатією та ненавистю до людей [62].

1944 рік став для Равенсбрюк часом зламу встановленого раніше порядку та устоїв, перш за все через критичне збільшення арештанток та наближення до табору фронту. Усвідомлення неминучої поразки змусило керівництво табору нашвидкуруч розпочати акцію приховування слідів своєї діяльності, яка передбачала першочергове знищення усіх свідків моторошних подій [34, с. 159]. Зачистку проводили спеціально підготовані фахівці. Хворих та непридатних до роботи жінок відправляли помирати до Уккермарк або ж до газових камер у головному таборі. Ув'язнених, які могли працювати, переводили до численних підтаборів або відправляли на примусові роботи в поля. Наступним етапом було знищення усієї документації, пов'язаної з функціонуванням табору, примусовими роботами та медичними експериментами. У той самий час між німцями та шведським Червоним Хрестом було досягнуто згоди у перемовинах про допомогу жінкам з Равенсбрюк. Так більше п'яти тисяч жінок отримали шанс на життя у лікарнях Швеції та Данії [60, с.269].

Доля інших ув'язнених була більш трагічною. Комендант табору відмовився передавати повноваження опіки та догляду Міжнародному Червоному Хресту, а натомість, згідно з наказом Гімлера від 20. 04. 1945 року, він направив евакуаційні марші, більш відомі як «марші смерті» на захід. Близько двохсот тисяч жінок йшли самотійно, без продовольства та допомоги. Остаточне звільнення Равенсбрюк відбулось 30. 04. 1945 року. Тоді було звільнено близько двох тисяч дітей, а також хворих та старих в'язнів, які не мали змоги здійснити марш [36, с 652].

По-іншому особливим та відмінним був й концентраційний табір Аушвіц-Біркенау – найбільший табір смерті, що розташувався на території Польщі, недалеко Кракова, та мав одразу три філії. Усі вони разом являли собою небачену за потужністю та масштабами машину смерті.

Слідом за Dachau, Buchenwald, Lossenburg, Mauthausen і жіночим табором Равенсрюк, створений у 1940 році Аушвіц став сьомим концентраційним табором нацистів, а пізніше став для усього світу уособленням терору, геноциду та найжорстокіших, масових експериментів над людьми [23, с. 86].

Будівництво табору було зумовлено активним зростанням кількості арештованих поляків та перенаселеністю уже існуючих в'язниць та таборів. Усі будівельні роботи були завершені в першій половині 1942 року, їх результатом був комплекс з 28 двоповерхових блоків, переважна більшість яких використовувались як житлові будинки для ув'язнених [89].

Створення та подальше функціонування концтабору Аушвіц та його філій передбачало виконання таких завдань, визначених вченням Гітлера:

- Арешт, ув'язнення, а також знищення противників німецького окупаційного режиму у Польщі та Європі;
- Утримання та знищення представників окремих верств населення та народів, подальше існування яких було прямим протиріччям нацистській концепції нового устрою світу.
- Забезпечувати промислові підприємства, військові виробництва та численні будівництва есесівців примусовою робочою силою.

Один із перших польських в'язнів Освенцима Єжи Белецький, процитований у книзі Луренса Ріса «Голокост. Нова історія», згадував, описуючи дорогу із залізничної станції до табору: *“Miałem wrażenie, jakbyśtu*

znaleźli się w piekle. Nie można tego opisać w żaden inny sposób. I okazało się, że to naprawdę było piekło” [71, c. 489].

Після прибуття до табору в'язні отримували татуювання із номерами та розміщувались у карантин. Це, між іншим, було ще однією особливістю Аушвіц, адже у інших таборах номери в'язнів розташовувались на одязі, у вигляді нашивок. Начальник табору оберштурмфюрер СС Карл Фріц вітав щойно прибулих в'язнів такими словами: *"Здорові та молоді люди мають право жити тут три місяці. Вихід звідси веде через димар"* [89].

Найбільшу частину в'язнів становили євреї, їх одразу відправляли у газові камери. Лише мала частина з них не була приречена на смерть, фізична сила та міцне здоров'я дозволяли їм бути обраними для різного виду робіт на території табору, на військових підприємствах та будівництвах все нових концтаборів або будинків для верхівки Рейху [78]. Про головування у таборі примусової праці говорив також і напис на залізних воротах до Аушвіц: «Arbeit Macht Frei», що перекладається як «праця веде до свободи». Проте, самі нацисти розуміли цей вислів дещо перебільшено, через що праця стала ще однією формою знищення та вбивства. У 1942 році він також офіційно став одним із центрів *"Endlösung der Judenfrage"* (остаточне вирішення єврейського питання) – нацистського плану вбивства євреїв, що проживають на територіях, окупованих Третім рейхом [27, 59].

Життя більшості арештованих у Аушвіц тривало від кількох тижнів до кільком місяців. Хворі та слабкі одразу прирікалися на смерть у газовій камері, деякі вчиняли самогубство, кидаючись на електричні дроти, оскільки не бажали чекати на моторошну смерть від рук есесівців чи коновалів-лікарів. Були серед них і ті, хто нагадував радше ходячий труп, зломлені фізично та духовно, але вони все ж не залишали наміру вижити. За відносно недовгий час існування Освенцима за колючим дротом концтабору загинуло близько мільйона євреїв, більш як сімдесят тисяч поляків, а також біля

двадцяти тисяч представників ромського народу та радянських військовополонених [48, с. 98].

Зачищення усіх доказів було неминучою долею кожного з концтаборів Третього Рейху. Така ж доля уже під кінець 1944 року очікувала й комплекс таборів та підтаборів Аушвіц-Біркенау. Документи знищували, деякі будівлі, як от газові камери, медпункт, розбирали, інші спалювали або підривали. Наказ про остаточну евакуацію та ліквідацію табору видано у середині січня 1945 року. У найближчі кілька днів близько п'ятисот тисяч ув'язнених чоловіків та жінок відправили у так званий евакуаційний похід, без їжі та ліків, але у супроводі озброєних есесівців [38].

Мізерна кількість в'язнів, усього шість тисяч, змогли дочекатися довгоочікуваного порятунку 27 січня 1945 року, усі вони були хворі, виснажені, за крок від смерті. За підрахунками істориків загалом через концентраційний табір Освенцим пройшло більше мільйона в'язнів, 90% з яких були євреї [2, с. 180].

Концентраційні табори були одними із головних інструментів нацистського злочину з підпорядкування та планованої «зачистки» світу. Часткова ізольованість від зовнішнього світу концтаборів та відсутність будь-яких зв'язків в'язнів із навколишнім середовищем давали змогу нацистам уміло приховувати правду про свою діяльність та життя за колючим дротом, а гітлерівські постулати розв'язували руки його підопічним, немовби надаючи їм індульгенцію на будь-які дії, види знущань та навіть на виголошення смертного вироку усім, хто стане зайвим у новій системі фашистського світу.

Равенсбрюк спеціалізувався на утриманні жінок – політичних злочинниць, ідейних ворогів та усіх інших, тих, кого нацисти вважали людьми найнижчого сорту, непотребом. Цей табір запам'ятався як один із

найбільш жорстоких та смертельних концтаборів Рейху, адже агресивні, безжальні наглядачки табору робили усе можливе, аби зайвий раз принизити, скалічити та самоствердити власне соціальне становище рахунком невинних жертв.

Аушвіц-Біркенау у свою чергу став найбільшим табором та найпотужнішою фабрикою смерті. Наджорсткий режим та численні види тяжкої праці у таборі та поза ним виснажували в'язнів, призводячи до швидкої смерті. Основним ж напрямком роботи Освенцима було масове та безкомпромісне знищення єврейського народу, через що концтабір став символом Голокосту.

Проте, Бухенвальд, Уккермарк, Аушвіц-Біркенау, Равенсбрюк чи будь-який інший концтабір, усі вони функціонували за однією методикою та сценарієм – перш за все принизити та позбавити людину гідності, знищити фізично шляхом примусу до тяжкої праці, надлюдських навантажень та до ролі «піддослідного кролика» у експериментах на благо Рейху та, як підсумок усього раніше зазначеного, вбити шляхом розстрілу або ж путівкою до газової камери. Звичайно, останній крок стосувався, тих, хто мав достатньо сил та наснаги витримати усі попередні випробування.

2.2. Концентраційні табори у системі літератури.

Початок Другої світової війни став закінченням для періоду літератури міжвоєнного двадцятиріччя. Настрої віршів, текстів книг у польських та не лише авторів почали набувати нового сенсу та спрямування. На тлі Другої світової війни, функціонування СС, розвиток та активна діяльність концентраційних таборів, а також примусові насадження ідеології Гітлера та нових устоїв життя спричинили виникнення нових розгалужень у системі літератури.

Проблематика таборів виявилась артистичним та етичним викликом для творців у повоєнні часи, зокрема, якщо це було викликано зусиллями прийняти свій досвід табірної життя. Найбільш численною, напевно, є тексти складені з розповідей самих в'язнів. Такому типу публікацій найчастіше називають свідченнями літератури, надаючи також статус літератури факту та табірної літератури, проводячи паралелі з поняттями автентичності та референтності.

„Swoistość tematu powoduje znamienne przesunięcie: literatura przestaje być literaturą, a zaczyna być traktowana jak życie samo [...] jest identyfikowana z tym, co było zarazem jej genezą i celem” [88, c. 11].

Визначення «табірна література» є найбільш розповсюдженим у системі польської літератури, хоча свою, значну роль, відіграє й у будь-якій з сучасних світових культур. Цей термін стосується опису та згадок про різні типи німецьких таборів, а особливо про ті, які називають ще концтаборами та/або таборами смерті. Рідше таке визначення вживається і відносно літератури, яка несе собою свідчення про функціонування радянських таборів примусової праці, більш відомих як *лагерь* та *ГУЛАГ* [58, c. 59].

Лагерна література (література ГУЛАГу) – щоденникові записи, документально-літературні студії, романи та оповідання, які є тематично

пов'язаними з життям в'язнів у радянських таборах примусової праці. Витоки такої літератури сягають міжвоєнного періоду, хоча більш масштабний розвиток розпочався уже після завершення Другої світової війни. Слід зазначити, що свій вагомий внесок у лагерну літературу зробили також і польські автори, серед яких: Ізабела Скомпська-Сарюш, Євгеніуш Чаплеєвич та ін. Вони зафіксували на сторінках своїх праць досвід табірної екзистенції – соціально-психологічний, моральний, мовний [35, с. 242].

Вивчення табірної літератури є досить неординарною гуманітарною галуззю науки, оскільки працює з текстами художнього, історичного та документального спрямування. Зважаючи на це, а також на критерії місця, часу та авторства деяких творів, можемо визначити три основні види табірної літератури:

Перша – література, створена у таборі. Така література може називатися табірною і в буквальному значенні цієї дефініції. Варто пам'ятати, що предмет саме цього виду «табірної літератури» створений у певному просторі, який не завжди є власне табірною реальністю [39, с. 301].

Ця література створювалась ув'язненими, але не можна відкидати і того факту, що певну роль у цьому відігравали і офіцери-охоронці концтаборів. Наприклад, Курт Франц, комендант Треблінки, вважається автором "табірного гімну" Треблінки, пісні, яку співають ув'язнені; інший – представник охоронної сили концтабору, офіцер СС – Йоганн Пол Кремер, був автором щоденної газети в Освенцимі [24, с. 740].

Ще одним видом табірної літератури є література, створена поза колючим дротом концентраційних таборів [39, с. 259]. До прикладів тут можна віднести праці колишніх в'язнів Л. Лепського «Dzień i noc», В. Пултавської «Боюся снів». До цього ж підвиду табірної літератури можемо віднести й працю, «Warkoczyk» Тадеуша Ружевіча чи який не перебував

серед переліку ув'язнених будь-якого з німецьких таборів. Авторство творів у цьому жанрі, однак, належить не лише польським митцям, але й авторам та письменникам з різних куточків світу, як наприклад, твір «Людина у пошуках справжнього сенсу» В. Франкла або «Ангел голоду» Г. Мюллер.

Третім напрямом є література з, так би мовити, периферії. Він включає роботи, що займаються питаннями та темами, як, наприклад, рух опору біля табору (Будинок Тадеуша Холая під Освенцимом), доля звільненого в'язня та часто пов'язані з ним теми або мотиви, такі як «Табір всіх святих» Тадеуша Новаковського і після табірної травми (численні твори Зофії Романович) [39, с. 270].

Лідія Бурська, автор змістовної праці з досліджуваної нами теми, більш правильним вважає інший варіант визначення «табірна література». Вона стверджує що: «Табірна література тематично пов'язана з літературою, присвяченою Другій світовій війні, і якщо вона ізольована, це тому, що опис, який вона надає, є специфічним, незрівняним з іншими подіями, пов'язаними з війною» [24, с. 100].

У дослідженні табірної літератури важко, однак, не брати до уваги й інші джерела, нелітературні, адже між розділом табірної літератури та писемні пам'ятки про концентраційні табори не завжди простежується чітка межа. Опрацювання цієї тематики також не може виключати звертань до іншомовних творів та іншонаціональних переказів культури пов'язаних із табірною та воєнною літературою. Покликання до цих джерел дасть доступ до глибшої та більш різносторонньої інформації, а разом із тим призведе до отримання якісно та кількісно значимих результатів.

Табірну літературу варто досліджувати в перспективі нових дискурсів та інструментів, наприклад гендерної критики та екокритики чи крізь призму тілесності та травм. Так, наприклад, на особливу увагу заслуговують твори,

метою яких є розкриття сутності жіночої долі у період війни та в умовах нацистських таборів [24, с. 63]. Демонстрація жіночої сили, витривалості та жаги до життя у жінок у фабулі цих творів вражає, здається майже нереальною, зважаючи на те, яким знущанням та випробуванням піддавали жінок різних національностей. Не менш показовими, незмінно життєвими, бібліографічними та редакційними запитами виявлялось все більше текстів, дослідження яких дозволяють нам отримати ще більш повне про усі аспекти та тематики польської табірної літератури, не кажучи вже про світову літературу загалом.

Розвитку табірної літератури сприяли й гучні суди над винуватцями геноциду, що тривали у 1960-х роках у Польській народній республіці, а також у Німеччині. Свідки злочинів – колишні ув'язнені концтаборів та жертви численних медичних експериментів намагалися не пропускати жодного з гучних судових процесів [26]. Усе це призвело до великої кількості все нових публікацій, які теж стали частиною світового доробку табірної літератури: перекладено книгу відомого адвоката тих часів Роберта Кемпнера «Das Dritte Reich im Kreuzverhör (1975), а також працю Тадеуша Ципріана і Єжи Савіцького «Ludzie i sprawy Norymbergi» (1967) [33, с. 28], повість Северини Шмаглевської «Niewinni w Norymberdze» (1984), книга-дослідження історика Франциска Ришка «Norymberga. Prehistoria i ciąg dalszy» (1982) тощо.

Більш детальний розгляд раніше згаданих творів дозволяє говорити також і про два типи дискурсів у табірній літературі. Основа для виокремлення полягає у необхідності продемонструвати табір та табірну реальність крізь призму гуманістичних цінностей [48, с. 20]. Прикладами таких творів є «Думу над Біркенау» Шмаглевської, «Z otchłani» Косак-Шчуської, «Przeżyłam Oświęcim» Живульської; а також з огляду на внутрішні особливості – надання визначення норми для табірних установок та

поведінки, де варто згадати твори Т. Боровського, С. Гжесюка, М. Гавалевича та В. Келяра. Таке виокремлення дискурсів призвело до відмови від класичних класифікацій предметної літератури, пропонуючи власні концепції – гуманістичну та антигуманістичну [88, с. 103].

Гуманістична концепція дискурсу представляє Голокост та всенаціональний геноцид як «моторошний злочин», усвідомлення якого може перевищувати межі людської витривалості та розуміння, а безпорадність перед окресленим злочином – гірше за усі особисті страждання. Геноцид, представлений таким чином, разом із загальним досвідом табору, не має попередніх причин, але цілком передає собою визначення відсутності людяності [63, с. 36].

Антигуманістичний дискурс у свою чергу розглядає нацистський геноцид, як більш глибоку та складну проблему минулого століття. Типовим для нього є образ концентраційного табору, як фабрики смерті, що демонструє протилежну концепцію відповідальності за скоєні злочини. У антигуманістичному дискурсі табірної літератури не йдеться про надприродні сили чи інші незрозумілі причини функціонування таборів, а саме про те, що усе це було створено людськими руками, для людей [63, с. 54].

Літературна манера документування нацистських злочинів – це своєрідний спосіб здійснення правосуддя шляхом передачі читачеві усіх пережитих відчуттів в умовах табору; змусити до заангажованості та глибокого проникнення у тематику таборів та війни; спроба створити вичерпну картину концтабору; зосередження уваги на повсякденному житті табору. Уникнення конкретних авторських суджень у табірній літературі, відсутність чіткої оцінки, роблять набагато складнішою для розуміння моральну проблему концтабору.

Історії, вміщені на сторінках табірної літератури можна вважати частиною гуманістичного дискурсу, називаючи їх «рятувальними сторінками», що намагаються зобразити події Другої світової війни, зокрема концентраційні табори, більш цілісно, надати їм вірну послідовність й зробити висновки, необхідні для історії людства та загальнолюдської моралі. З іншого боку простір табору зображується у звичній манері, здебільшого інструментально, не зважаючи на те, що усі події відбуваються в конкретних історичних реаліях – гірка розповідь з моральним, піднесеним змістом, з зображенням любові та дружби.

Завдяки табірній літературі концентраційний табір сприймається, як зразок окремого світу, а отже може бути і метафорою, використовуваною для опису сучасної реальності та різних її аспектів. Покоління, що не переживало жахів війни сприймає таку літературу досить опосередковано: табір – це дискурс, текст, продукт розповіді, у яких зазвичай домінує умовність. Таке трактування табірної літератури та, зокрема, концентраційних таборів, відсувають на інший план першочергову мету та завдання, які закладали у публікації їх автори – закарбувати у пам'яті людства історію злочину, інструменти та передумови масового геноциду, виконавців моторошних злодіянь, аби навчити нові покоління, розвинути у них моральні цінності та не допустити повторення описаних у творах, переказах, оповіданнях подій.

3. Порівняльна характеристика творів Зофії Налковської «Медальйони» та Ванди Пултавської «Боюся снів»

3.1. Ідейно-тематична та жанрова композиція творів

Аспекти порівняння	«Medaliony»	«I boję się snów»
Жанр	Література факту (non-fiction, документальна література)	Література факту (non-fiction, документальна література)
Жанрова форма	Оповідання з елементами репортажу та інтерв'ю.	Автобіографічна розповідь з елементами документалістики
Тематика твору	Переказ подій з життя окремих людей, які були в'язнями німецьких концентраційних таборів за часів Другої світової війни.	Життя й спогади Ванди Пултавської та її подруги з часів їх перебування у німецькому концтаборі Равенсбрюк.
Ідейний зміст твору	Закарбувати на сторінках збірки пам'ять про жертв фашизму та Другої світової війни. Продемонструвати нащадкам правду про життя у концтаборах.	Розправа з власним минулим та жахаючими спогадами; Розкриття правдивих фактів про нелюдське ставлення та псевдомедичні експерименті у концтаборах.

Неможливо говорити про сталу літературну форму у дослідженні табірної літератури, оскільки у таких творах можуть простежуватись різноманітні, подекуди навіть кардинально відмінні форми викладу. Розглянемо жанрову та ідейно-тематичну композицію у творах «Боюся снів» та «Медальйони»

З огляду на представлену порівняльну таблицю, у ідейно-тематичних та жанрових особливостях обраних нами творів є не лише схожі риси, але і відмінності. Незважаючи на неподібність форм викладу змісту творів, обидва вони безперечно належать до літератури факту, демонструючи її невід'ємні елементи: різноплановість і багатовимірність. Розглянемо це детальніше.

Боюся снів досить широко зображує життя та охоплює низку реальних епізодів з життя авторки – Ванди Пултавської. Цей твір є своєрідним художнім життєписом, що дозволяє аналізувати його через призму спогадів та документальної автобіографії.

Ідейний зміст твору, пов'язаний також з особистою мотивацією авторки, полягає у тому, що ця книга стала певною розправою з минулим, з найтемнішим його розділом не лише для самої Ванди Пултавської, як для людини і колишньої ув'язненої, але і для цілого світу. Невід'ємною частиною ідеї твору є також переказ про медичні експерименти у Равенсбрюк, які розглядаються в особливий спосіб: медична освіта авторки дала їй змогу детально описати особливості таких процедур, а також яскраво описати життя реципієнта у постійному, незгасаючому болю з огляду як на психологічну його складову, так і на фізичні його прояви.

І хоча спершу книга так і мала залишитись у шафі, у вигляді рукопису, після публікації Боюся снів перестала бути пов'язаною з долею лише однієї людини.

Проблематику твору можна розглядати зважаючи одразу на декілька аспектів, зокрема на філософські, соціальні та моральні. Червоною ниткою крізь усю фабулу твору Ванди Пултавської простежується **проблема життя**

та смерті. Свідомо чи ні, у різних ситуаціях, але це питання в якийсь момент стає головним у кожного, хто згадується у творі, також й у самої авторки:

„Ale ta była nowa, czarna – tęsknota do śmierci. Chciałam umrzeć, nie być, zginąć bez śladu. Nie myśleć obłędnie w kółko : Po cóż ?! Dlaczego ?! I wreszcie : Dlaczego ja ? Dlaczego ty?”[65, с. 20].

Різниця між усіма в'язнями полягала лиш у тому, що одні були готові боротися до кінця, до визволення чи втечі, у той час як інші уже примирилися й були готові до смертельних наслідків. Особливо гостро ця проблема простежується у творі на фоні розповідей авторки про медичні експерименти з боку фашистів, адже у певний момент ув'язнені навіть почали розглядати можливість стати «króliczkіem» як шанс на спасіння від смерті, наприклад, у газовій камері.

Твір детально подає читачеві проблематику **людяності, співчуття та симпатії** до інших людей. Ув'язненні жінки розуміють одна одну, намагаються допомагати та не втратили проявів співчуття навіть у таких жахливих умовах. Їх людяність помітно під час опису авторкою спільних «таємних» вечерь, коли кожна намагалась поділитись навіть тим самотнім шматочком черствого хліба та маргарину чи сиру, що його давали на вечерю кожної суботи; у намаганні знайти та принести вночі сусідкам по-ув'язненню свіжих порічок, вважаючи, що це може хоча б трохи допомогти відчутти себе краще після експериментально-операційних втручань фашистських лікарів.

Контраст людських емоцій та почуттів особливо сильно простежується й на тлі порівняння відносин ув'язнених між собою, а також відносин між ув'язненими та наглядачками СС. Звідси постає також і так звана **проблема жертви та ката.** На сторінках твору авторка неодноразово згадує про нелюдське ставлення наглядачок, про цілковиту відсутність у них жалю, співчуття, людяності.

Зустрічаються яскраві описи зверхніх посмішок, поглядів, наказового крику офіцерок СС та навіть фізичних знущань від них, у той час як змушені

до тяжкої праці жінки-в'язні уже не могли триматися на ногах і лиш щоразу втирали криваві сліди об брудні одежини, щоб швидше повернутися до праці і не отримати від наглядачки палицею, або ж не потрапити до карцеру, як покарання.

Риси мемуарно-біографічної прози у творі «Боюся снів»:

– головним персонажем у творі виступає сам автор, а події, вміщені у фабулі, – це достеменний переказ події певного періоду, або усього його життя. Сюжет твору описує період життя Ванди Пултавської від її арешту у лютому 1941 до звільнення з концтабору у 1945 році. Основна частина твору розповідає про життя і долю авторки та тисячі інших жінок в жорстоких реаліях жіночого концентраційного табору Равенсбрюк:

«Spróbuję to opisać, choć właściwie nie wierzę, czy jest to możliwe. Wydaje się, że nie znajduję odpowiednich słów – tego nie może zrozumieć nikt, kto sam nie przeżył, kto nie był nami.[...] Oczywiście, wiem, że ja przeżywałam jeszcze inaczej; nie o to jednak chodzi, ale o moją wewnętrzną prawdę: chcę to wszystko ułożyć i zrobić bilans» [65, c. 11].

– виклад фактів, опис переживань, психологічного та фізичного стану ведеться від першої особи, присутня суб'єктивність. Авторка самотійно орієнтує читача у тексті власної автобіографії, вона відкриває свій психологічний світ, емоційний стан, думки та почуття настільки, наскільки буде вважати за потрібне. Твір описує, як перебування у концтаборі змінює психологічний стан людини, якою робить її:

«Jak nam było strasznie smutno i jak równocześnie odkrywałyśmy siebie w tym dniu. Znowu odzyskałyśmy nadzieję, że jednak jesteśmy ludźmi, że czujemy. Smutek zbliża ludzi, byłyśmy sobie w tym dniu bardzo bliskie i bardzo milczące.

Słowa dzielą bardziej niż milczenie. Wiele razy zaznałyśmy dobrodziejstwa milczenia i nauczyłyśmy się w tym wiecznym zgiełku i pośpiechu cenić je» [65, c. 15].

– у творі вміщено уривки з листувань, особистих щоденників.

Ванда Пултавська згадує, як писала рідним, коли це було можливо, подає цитати цих листувань. Окрім цього у книзі присутні також і фрагменти листувань й інших ув'язнених.

«Potem pozwolono wysłać pierwszą kartkę do domu. Numer i adres, zawiadomienie, że jesteście tu i tu „Frauen-Konzentrationslager Ravensbrück in Mecklenburg”.» [65, c. 78]

– змісті твору представлено з використанням особливостей публіцистичного стилю висловлювання. Зокрема у тексті наявні характерні художні засоби; риторичні запитання; простежуються засоби негативного чи позитивного авторського бачення, які мають тенденційні ознаки протягом усієї фабули аналізованого твору:

«Cierpienie nie wypowiedziane czyni duszę ludzką twardą, tak samo jak nie wyznana wina» [65, c. 98].

«Były tęsknoty czerwone do miłości, do pocałunków, do pieśczoł. Złote – do szczęścia, domu, do ciepła. Błękitne – do lasów zielonych, wrzosowisk, przestrzeni. Zielone – do książki, teatru, muzyki. Były też małe śmieszne tęsknoty do czarnej kawy, do sukni balowej, do kolorowych szmatek. I były też wielkie srebrne tęsknoty do rąk matczynych i siwych włosów, do ciszy kościoła i do ciszy serca» [65, c. 117].

На відміну від твору Ванди Пултавської, який є автобіографічним та ґрунтується на особливостях мемуарно-біографічної прози, демонструє та описує читачеві переказ власного життєвого досвіду письменниці, «Медальйони» Зофії Налковської у свою чергу, є прикладом документальної прози, з елементами інтерв'ю. Ця збірка також має репортерський характер.

Вагомим та невід'ємним елементом кожного оповідання збірки є історичне підґрунтя. Саме у такий спосіб авторка Медальйонів передає опис автентичних переказів свідків та учасників страшних подій. Свідками та учасника описаних подій є звичайні люди, прості та абсолютно реальні, це доводять їх емоційні розповіді та реакції у моменти згадки тієї чи іншої ситуації, моменту з життя. Усе це стало чи не найкращим способом наближення читача до реальності концтаборів та війни, закликання до самостійного аналізу та висновків про ступінь злочинів, вчинених над мільйонами життів.

Вісім оповідань, вміщених у збірці Медальйони, так само як і твір Боюся снів, розкривають своїм змістом низку гострих та нагальних проблем, що стосуються не лише того часу, а є актуальними і наразі.

Проблематику «Медальйонів», у загальному, становить зображення війни та перш за все концентрація на її нищівному впливі на людську психіку. Власне на цьому авторка наголошує у своєму творі, описуючи усі ті події у спосіб, як парадоксально це не було б, дуже об'єктивний, із холодним та тверезим розумом.

У збірці не знайшлось місця для розпачу, як ніби усі людські почуття та емоції в людини випалені та витравлені вогнем війни. Такий характер оповідань підкреслює спосіб їх подання читачеві; репортажний характер висловлювання так детально подає рівень жаху, через який повинні були пройти невинні люди, після цього назавжди залишаючись психічно та фізично скаліченими.

Особливо гостро постає у творі **проблема байдужості** до страждань інших людей, а також **проблема цілковитої емпатії** присутня у кожному з оповідань, проте найбільш яскраво продемонстрровала у частині під назвою «Przy torze kolejowym». Ув'язнена, під час переправи до іншого

концентраційного табору змогла втекти з вагону табірної потяга, але отримала кілька кульових поранень від наглядачів, емпатію та байдужість у цій розповіді яскраво спостерігається у реакціях людей, які знайшли жінку біля колій уже після початку нового дня. Усі звертали увагу, перешіптувались, але ніхто не хотів допомогти, переживаючи перш за все лише за власну безпеку та життя, адже вважали, що стануть наступними жертвами, якщо хтось дізнається про цю допомогу. І лише один чоловік, після довгих вмовлянь, все ж погодився купити постраждалій пляшку горілки та пачку цигарок, в якості її останнього, передсмертного побажання. Саме таку, п'яну, зранену та самотню через байдужість та емпатію інших людей навколо смерть і забрала головну героїню оповідання збірки:

«Co chwila tworzył się niewielki wianuszek ludzi, którzy stojąc oglądali się niespokojnie o prędko odchodzili. Przychodzili inni, ale też nie zatrzymywali się dłużej. Rozmawiali z cicha między sobą, wzdychali, jakoś się naradzali odchodząc» [61, с. 224].

Проблема морального надлому та занепаду людини, коли певні ситуації перекреслюють у людини будь-які поняття та кордони про людяність, змушують бути чи не звірем у людській подобі. Найбільш яскраво ця проблема висвітлена у першому оповіданні збірки «Professor Spaner», адже лише людина із відсутністю у неї будь-якої моральної складової може з такою байдужістю та спокоєм приймати факт продукування мила з людських останків.

Так чи інакше, у різних проявах, але роки війни, жорстокість окупанта та існування в умовах концентраційних таборів, які описуються у збірці Налковської, приносять у життя людей страждання. Таким чином **проблематику страждання людей** можна вважати чи не головною у збірці Налковської, оскільки вона об'єднує у одне ціле кожного з героїв усіх представлених авторкою розповідей.

Основні риси документальної прози у збірці оповідань Зофії Налковської:

– усі факти, зібрані в оповіданнях, **засновані лише на реальних подіях у життях описаних персонажів**. Налковська надала голос своїм героям та стала лише укладачем їх історій. Усі розповіді, згадки та події були переказані авторці їх безпосередніми учасниками і кожне з оповідань у збірці присвячене історії тієї чи іншої людини:

«Jeszcze pani co powiem, to będzie ciekawe. Jak nas, proszę pani, zabrali z Pawiaka [...] – to nam dali po bochenku chleba o pojechaliśmy do Ravensbrück w wagonach bydłowych. Po sto nas załadowali do wagonu, jedna ciasno stała koło drugiej. Ani wody, ani możliwości wyjścia, [...] i tak spaliśmy na stojąco, [...] i tak jechaliśmy siedem dni» [61, s. 212].

– Авторська точка зору представлена читачеві через **відбір та структурування матеріалу, в оцінці подій, психологічного стану та зовнішнього вигляду героїв**. Найчастіше це можна спостерігати в описі першої появи певних героїв оповідань; в описі їх емоційного ставлення до певних ситуацій та подій; опис їх переживань у певні моменти фабули:

«Jest siwa, raczej ładna, zaokrąglona i miękka. Jest bardzo zmęczona. Przeszła takie rzeczy, w które nikt by nie uwierzył. I nawet ona sama nie uwierzyła by także, gdyby nie to, że to jest prawda» [61, s. 208].

«Ci przyszli w charakterze „kolegów” – obaj profesorowie, obaj lekarze i uceni. Jeden wysoki, siwy, o twarzy szczupłej i szlachetnej, drugi również duży, ale przy tym tęgi i ciężki. Jego pełna twarz wyrażała dobroduszość i jakby zatroskanie» [61, s. 197]

– **публіцистичний стиль** у оповіданнях зі збірки «Медальйони» виявляється у використанні авторкою:

- *коротких речень:*

«... Od stłuczenia. To mówiłam: „dajcie mnie noża”. Bo chciałam z sobą koniec. Już nie mogłam żyć. Oka nie miałam, nic nie miałam. Oko wypłynęło całe. Na uchu też miałam ranę. Mieli mnie prześwietlić, ale samo się zagoiło.» [61, c. 232]

- *риторичних запитань:*

«Jak to, kto mówił? Nikt nie potrzebował mówić. Sama wiem. I każdy pani powie to samo, kto ich zna.» [61, c. 219].

Завдяки свої авторській майстерності, лаконічності та індивідуальній техніці письменництва на кількох десятках сторінках збірки Налковська змогла майстерно та максимально глибоко представити у кожному з оповідань результати власних досліджень під час роботи у Комісії Досліджень Гітлерівських Злочинів.

Малопрозаїчна форма «Медальйонів» не передає ставлення авторки до ситуацій, описаних у її ж творі, не представляє читачеві психологічного аналізу від Налковської та її прямих авторських коментарів щодо певних моментів творів, змушуючи читача самостійно аналізувати фабулу збірки та формувати свої власні висновки щодо трагедії воєнних років. Проте, так чи інакше, у творі все ж можна помітити й вираження особистого протесту авторки шляхом підбору нею відповідних художніх засобів та відповідного упорядкування фактів, адже залишатися на цілком відстороненій позиції при дослідженні таких тем все ж неможливо.

Таким чином, зважаючи на особливості творів «Боюся снів» та «Медальйони», отримані шляхом порівняння обраних творів, жанрових спрямувань художніх праць та різновидів проблем, що розкривають авторки у свої творах, можемо стверджувати, що обидві праці відносяться саме до

літератури non-fiction, чи літератури факту, адже основні риси вищезгаданого жанру - історичне підґрунтя; реальні правдивий переказ події з життя людей(людини), як основа творів; авторська думка та елементи публіцистичного стилю – наявні у обох художніх працях.

Однак, проведене порівняння не лише виявило подібні риси у аналізованих творах, але також й відмінності кожного твору. Зокрема різниться жанрове скерування творів, оскільки «Боюся снів» є автобіографічним твором, фабула праці представляється у прозовій формі, з використанням описових елементів, особистих згадок, листів та щоденників.

Авторка виміщує на сторінках книги власні переживання, страхи та спогади, що певним чином нагадує відверту розмову один на один із психологом, але роль психолога бере на себе саме читач, слухаючи, аналізуючи та формуючи власні, відмінні від інших висновки, занурюючись у світ та життя концентраційного табору Равенсбрюк. Читач Ванди Пултавської певним навіть приміряє на себе роль ув'язненого, адже художні засоби, стиль розповіді та деталізація не залишають шансів залишитись осторонь навіть за сильного бажання.

Збірка Зофії Налковської у свою чергу має більш документальне спрямування, через що містить у собі також елементи інтерв'ю та репортажу, а також елементи офіційних висновків, судових та розслідуваних документів, з якими мала справу авторка. Так само як і твір Ванди Пултавської, Медальйони змушують до осмислення представленого тексту через призму власної моральності, власних меж допустимого та дозволеного, зрештою спонукає до висунення власних гіпотез та висновків.

Варто зазначити, що важливою у обох творах є моральна складова. Їх зміст перш за все демонструє істориків, літературознавцям та звичайному пересічному читачеві наслідки війни, життя, але радше все ж існування у концтаборах, вплив їх на людську психіку, розкриває моменти духовного

занепаду людини, наслідком якого є абсолютна дегуманізація, втрата віри у подальше нормальне життя, у можливість вижити.

Знайомство із переказами воєнної, табірної та літератури факту загалом є певною мірою провокаційними, оскільки змушують до роздумів про усі існуючі людські інстинкти, що можуть виявитись із глибин сутності людини за певних тригерних обставин. Усе це про те як сильно зло та підступність на тлі відчаю, страху чи суцільного затьмарення розуму можуть вписатися у щоденне життя звичайних людей. Мова не йде лише про нацистів, есесівців й наглядачів концтаборів, але і про в'язнів, які не змогли втриматись перед тиском обставин, здалися і часом навіть переходили на іншу сторону, прислугуюючи нацистським лікарям, охоронцям та наглядачам з метою отримання власної вигоди – кращих умов проживання, легшої праці, уникнення покарання у вигляді смерті у газовій камері. Подекуди на моральну зраду підписувались й заради додаткової порції їжі.

Аспекти порівняння, жанрові особливості є актуальними не лише для обраних нами творів чи табірної літератури того часу, але і для напрямку літератури факту в цілому, на будь-яких етапах її існування та розвитку. Завдяки цьому можемо дійти висновку, що твори Ванди Пултавської та Зофії Налковської мають не лише глибоку естетичну складову, але також виконують роль занотованих доказів історичного злочину, пам'ять про який повинна передаватися не тільки у наукових колах, а також серед звичайних читачів.

3.2. Медичні експерименти як основна домінанта творчості Ванди Пултавської та Зофії Налковської

Експерименти є відомими медицині ще від початку розвитку науки. Їх проведення вимагає не лише дотримання правових вимог, але і засад, які диктуються лікарською етикою, клятвою Гіпократата та людськими моральними устоями. Однак, близько трьохсот німецьких лікарів забажали забути про це. Чи вважали це діями на благо науки, чи сподівались на можливий кар'єрний ріст, чи переслідували інші особисті цілі, наслідки були очевидними – виконання медичних експериментів над в'язнями Buchenwald, Аушвіц-Біркенау, Ravensbrück, Dachau, Mathausen-Gusen, Natzweiler-Struthof, Neuengamme і Sachsenhausen, наражаючи їх на страждання, каліцтво та, нерідко, смерть. Такі імена, як Йозеф Менгеле, Карл Клобер, Карл Гербхартб, Фріц Фішер, Герта Оберхаузер [43, с. 75], та багато інших надовго вписалися у історію, як приклад проведення дослідів на людях з повною свідомістю та без будь-якого правового підґрунтя.

Третій рейх планували створити «новий лад» у Європі і були цілковито впевнені, що там немає місця єврейському народові. Окрім євреїв, до концентраційних таборів, а слідом на операційні столи потрапляли й цигани, яких вважали головним інструментом деморалізації суспільства. У одному ряду з циганами та євреями згодом опинились і поляки, смертні вирокі яким виголошувались на політичній основі [73, с. 22]. Це призвело до використання цілого апарату «піддослідних людських ресурсів» до різноманітних дослідів. Лікарі, які проводили експерименти, радо користувалися цією можливістю у концентраційних таборах у власних, наукових, як вони самі вважали, цілях.

Види, напрямок, а найголовніше точну кількість жертв такої діяльності не вдається назвати і зараз, оскільки науковцям та дослідникам й досі відкривається все більше нових документів, матеріалів та доказів про

злочинні дії Рейху. Одна із колишніх ув'язнених, Хелена Хегель-Рафальська згадує про свій болючий досвід «króliczka»:

«Pewnego dnia zabrano mnie do rewiru (obozowy szpital – przyp. red.) i uśpiono zastrzykiem. Gdy się obudziłam, miałam na obydwu nogach, na udach i podudziach rany długości 15-20 cm. Leżałam tak przez trzy miesiące, rany otwierali co dwa tygodnie» [70, c. 88].

Деякі з таких експериментів описує авторка твору «Боюся снів» Ванда Пултавська. Її переказ вийшов яскравим, з негативної точки зору, та справді детальним з огляду на опис процедур, відчуттів та переживань реципієнта, оскільки сама авторка стала однією з піддослідних, або ж «kroliczkiem», як їх називали самі охоронниці та лікарі у концтаборі Равенсбрюк.

Раніше згаданий табір був одним із найжорстокіших концтаборів Рейху, лише перебування у ньому було нестерпним, морально та фізично важким для усіх в'язнів, а переживання ще й псевдомедичних експериментів додавали ще більшого болю та жаху.

Як пише авторка твору, операції хоч і проводилися у достатній чистоті, з попередньою підготовкою піддослідних до маніпуляцій, хоча вони і не знали навіть, до чого їх готують та що на них чекає уже згодом.

Запалення та зараження крові чи тканин у подальшому, а також і смерть серед жертв таких дослідів були зовсім не рідкістю, адже уже після операцій усе, на що могли розраховувати прооперовані – невелика доза морфіну, яка розраджувала їх біль лише на деякий, короткий та незначний час. Навіть зміни пов'язок, як зазначає у творі Ванда Пултавська, не відбувалися так часто, як це було необхідно, коли раз на кілька днів, а коли і раз на тиждень-два.

На сторінках книги, а також у численних інтерв'ю навіть у наш час, тижні у табірному лазареті авторка згадує з болем та жахом, розповідаючи про надвисоку, майже смертельну для звичайної людини температуру після операцій, про жахливий запах, який доносився з-під їх гіпсів та пов'язок, авторка також детально описує й плачевні наслідки подальшого недбалого ставлення до прооперованих, їх зараження та болісні муки:

«Nogi spuchły, były czerwone, gorące. Moja była tak obrzękła, że gips werznął mi się w ciało. [...] Potem były dni podobne do siebie. Temperatura trzymała się w okolicy 39 do 40 stopni. Spod gipsowej „sztylpy” przy poruszaniu nogą sączyła się żółtobrazowa, cuchnąca ciecz» [65, с. 129].

У жорстокості концтабірних лікарів зізнається й колишня рентгенолог Равенсбрюк доктор Зофія Мончка, зазначаючи у свої мемуарах, що усі жертви операцій відчували брак будь-якого людського ставлення від лікарів. Ув'язнені, обрані для експериментів, трактувалися виключно як піддослідний матеріал, так саме як кролики чи миші у дослідницьких лабораторіях. Їх страждання переставали грати яку-небудь роль одразу після закінчення дослідів [54, с. 133].

Експериментальні оперативні втручання, що проводилися у Равенсбрюку, мали на меті натренувати німецьких лікарів ефективно та якісно загоювати бойові рани солдатів, щоб уникнути ампутацій кінцівок або смерті. Кожна з цих процедур мала свої кодовані знаки, які присвоювалися ув'язненим після будь-якого втручання у їх організм і від 1.08.1942 і аж до самого упадку концтабору стояли поруч із їх табірним номером. Не варто оминати увагою й той факт, що такі операції могли бути для однієї та тієї ж людини неодноразовими.

«Operacje kostne, choć prawie bezgorączkowe, były bardzo bolesne. Polegały prawdopodobnie na zdejmowaniu okostnej. (Dziś wiadomo, że ubytki

były nie tylko w kości strzałkowej, ale także piszczelowej. Zosi brak strzałki w jednej nodze, zostały dwa kikuty, łatwe do wykazania rentgenem.)» [65, c. 125].

Згадки про різноманітні псевдомедичні практики можемо також знайти й у збірці оповідань Зофії Налковської «Медальйони», зокрема у переказі «Дпо», де одна з колишніх ув'язнених ділиться про свій недовгий досвід перебування у Равенсбрюк перед переведенням до іншого концтабору:

« To co pani naprzód powiedzieć – powtarza, przytykając oczy ze zmęczenia. – W Ravensbrück nas, owszem, męczyli. Znęcali się zastrzykami, wyrabiali na kobietach praktyki, Otwierali rany... I to ich doktorzy robili, inteligencja» [61, c. 208].

В'язнів для операцій та експериментів обирали групами. Ті, що уже пережили такі втручання допомагали та підказували їм, як поводити себе після операцій; що робити та як лягти, аби було не так боляче; яка з медсестер є хорошою та більш чуйною, а яка нічим не відрізняється від есесівських наглядачок. Інші, хто ще не відчув на собі усього цього болю, також допомагали своїм подругам по-нещастю та сусідкам – потай приносили свіжі овочі та ягоди з кухні, адже для відновлення організму потрібне нормальне харчування, крали із магазину наглядачів цукор для чаю прооперованих або намагались таємно принести їм трохи каші. Будь-яка допомога відбувалася на свій власний страх та ризик, тому що бути спійманим означало одиночне ув'язнення або ж взагалі путівка на смерть.

Були і ті, байдужі, до чужого болю та страждань, вони не бачили та не брали участь у допомозі та підтримці, а тому вважали, що це влада табору дає прооперованим якісь спеціальні можливості. Проте, це була неправда. Усі зручності (які тільки могли б бути у таких умовах життя): шкіряні чоботи, простирадла, чиста білизна, а врешті ковдри та харчування – жінки завдячували за них лише своїм товаришкам.

З часом, у Равенсбрюку, через експерименти, почала побутувати думка, що операція рятує від смертного вироку. І навіть не зважаючи на те, що такі операції найчастіше завершувались саме летально, деякі усе одно вбачали у цьому неабиякий шанс вижити. Подібна думка була спровокована історією однієї з ув'язнених, яку на сторінках своєї книги розповідає Ванда Пултавська – наприкінці жовтня Аніелу Оконєвську викликали до округу, де в присутності медсестер, чиновник Politische Abteilung офіційно зачитав її помилування від смертної кари. Він не називав причин такого раптового рішення, але він оглядав її ногу і тому усі автоматично вигадали продовження: помилування відбулось через операцію. Це навіть викликало заздрощі у тих, хто повірив у такий хід подій, тепер, з відчаю перед смертю, вони починали мріяти про долю «króliczka»:

«Zawiść zrodziła się pewnie już przedtem, ale teraz coraz częściej zdarzały się momenty, że mogłyśmy ją zobaczyć. Zagłodzone, zastraszone kobiety zazdrościły nam losu, wierząc, że operacja uwalnia odśmierci» [65, с. 135].

Загалом, внаслідок моторошних експериментів нацистів постраждало близько вісімдесяти жінок, сімдесят чотири з яких були польками. Майже усі вони належали до однієї групи – Sonderkommando – були політичними в'язнями та з перших днів арешту знали, що попереду на них чекає лише смерть, хоча і не здогадувались, що причиною її стануть медичні дослідження у місці їх останнього притулку. Однією з тих жінок була й авторка «Боюся снів» – Ванда Пултавська. На сторінках свого твору вона увіковічила пам'ять про товаришок, які страждали від табірної системи та операцій так само, як і вона сама:

«... znowu wgryzały się w zdrowe ciało zjadliwe bakterie i siały spustoszenie. Leżały: Irena Krawczyk – AII transp. lubelski z V 1942; Aniela Lefanowicz – AII transp. lubelski z IX 1941; [...] Zofia Kiecoł – CI transp. lubelski

z IX 1941; Genowefa Kluczek – CII transp. lubelski z V 1942; Maria Kuśmierczuk – KI transp. lubelski z IX 1942...» [65, с.129].

Ще тоді, у 1945 році Ванда Пултавська та її товаришки прагнули до того, аби надовго закарбувати у національній пам'яті історію про концентраційні табори, а особливо про медичні експерименти у них, про те, що стало їх долею на довгі, майже нескінченні, як тоді здавалося, чотири роки. Задля цього, дізнавшись, що на усіх «króliczków» очікує розправа, з метою німців приховати факт оперативних втручань, група ув'язнених Sonderkommanda пишуть свій заповіт. Зміст заповіту говорить про необхідність створення у Європі міжнародної, яка виховувала б молодих людей, навчала б їх вазі людських та суспільних устоїв:

«Żądaliśmy w nim utworzenia w Europie międzynarodowej szkoły, wychowującej młodych ludzi, którzy rozumiejąc wartość człowieczeństwa nie dopuściliby do wojny i zbrodniczych eksperymentów, jakich dokonywano na nas w Ravensbrück. Chcieliśmy, aby to, co było naszym losem, nigdy się nie powtórzyło» [64].

Наслідки проведених операцій переслідували жінок пожиттєво, тим самим не дозволяючи їм зробити хоча б спробу забути про моторошний досвід. Співставлення документальних звітів з операцій, а також ретельний огляд піддослідних в'язнів уже після звільнення з табору дозволили зробити детальний опис усіх наслідків псевдоекспериментів: недостатність у кістково–м'язових тканинах, брак судин та нервових з'єднань у певних ділянках кінцівок, порушення рухливості кінцівок, деформація кісток, а також хвороби, що стали наслідком неправильного підбору медикаментів для знеболення та наркозу [55, с. 173].

Проте, у концтаборах псевдомедичні експерименти проводились не лише з метою набути досвіду у лікуванні поранених солдат, місце мали

також експерименти над близнюками, досліді із способами стерилізації людей, генетичні експерименти, дослідження пов'язані із гіпотермією чи електрострумом. Місцем найбільшого згрупування псевдомедичних експериментів та місцем найбільшої їх різноманітності, зважаючи на види та спрямування, був концентраційний табір Аушвіц-Біркенау. Там працювало близько десятка лікарів, кожен з яких відповідав за окремий напрямок експериментів.

«Коли ми уявляємо злочини нацистських лікарів, то перше, що спадає думку, це їхні жорстокі та іноді фатальні експерименти... Проте, коли подумати про роль нацистського лікаря в «Аушвіці», найважливішими були не експерименти. Скоріш, це була його участь у процесі вбивств – він насправді керував масовими вбивствами в «Аушвіці», від початку до кінця» [49, с. 66].

Про досліді у Освенцимі, зокрема, більш детально можемо дізнатись зі слів очевидців, колишніх піддослідних та в'язнів, розповіді яких вміщено на сторінках таких творів як «Медальйони» З. Налковської, «Людина у пошуках справжнього сенсу» В. Франкла, «Життя жертви Йозефа Менгеле» Е. М. Кора, «Жінки з блоку 10. Медичні експерименти у Освенцимі» Г. Я. Ленга тощо.

Медичні експерименти у Аушвіц-Біркенау можна розділити на три групи:

– «Біологічні» експерименти, які включають дослідження з расових питань (негативна демографія, дослідження спадковості), висипного тифу, раннього виявлення раку шийки матки, голодної хвороби, моделювання виразки та інфекційної жовтяниці.

– Фармакологічні експерименти, спрямовані на перевірку впливу нових препаратів на організм людини.

– Хірургічний досвід, спрямований на збагачення знань та хірургічної практики лікарів [73, с. .205].

Серед моторошних «вчених», які проводили експерименти на дітях, близнюках та підлітках, найбільш гірку славу мав освенцимський лікар Йозеф Менгеле. Він також відповідав за відбір майбутніх жертв не лише власних дослідів, але і дослідів своїх колег. Ця посада дозволяла Менгеле спостерігати за усіма новоприбулими та обрати собі найбільш цікаві та перспективні «зразки». Він із цинізмом брехав обраним дітям, виявляв їм співчуття, пригощав солодощами, просив називати його «дядько Менгеле». Його обранці не тямили себе від щастя у перші хвилини:

«Żydowskie bliźnięta, karły i dzieci dotknięte fizycznymi anomaliami były wybierane z transportów przeznaczonych do zagłady i oddawane do dyspozycji lekarzy – w szczególności doktora Mengele – jako materiał do eksperymentów medycznych» [45].

Операції над дітьми у Освенцимі проводились без наркозу. Серед процедур, які доводилось переживати наймолодшим пацієнтам були: переливання донорської крові з різними групами крові, перевірка реакцій на різного роду подразники, включаючи біль; перевірка дії різноманітних субстанцій, які вливали до очей жертв. Нацистські лікарі не нехтували також оперативними втручаннями, серед яких були ампутації кінцівок чи видалення внутрішніх органів.

Скільки у загальному дітей понівечив та вбив Менгене, достеменно невідомо. У різних джерелах повідомляється про три тисячі близнюків – жертв лікаря. Проте, ці данні лише фрагментарні. Зазвичай процедурам піддавався один із близнюків, а згодом, якщо той помирав, смерть одразу ж спіткала брата або сестру, з метою порівняти результати розтинів у тих хто піддавався [48].

«Doktor Mengele umyślnie zarażał niektóre bliźnięta poważnymi, zagrażającymi życiu chorobami, takimi jak szkarlatyna, a następnie wstrzykiwał im jakiś lek i sprawdzał, czy następuje po nim poprawa. Niektóre zastrzyki miały zmienić kolor oczu» [59].

У тих, хто все ж спромігся вижити, усі ці досліди призвели до невинного каліцтва маленьких пацієнтів, від наслідків подекуди не допомогли позбутися численні процедури та лікування у безлічі світових лікарень. Інвалідність через ампутовані кінцівки, вилучені внутрішні органи; повна відсутність можливості побачити навколишній світ поза колючим дротом, а разом із тим й цілковита безпорадність стали постійними супутниками життя колишніх піддослідних доктора Менгеле.

Жертвами незаконних експериментів ставали також жінки, зокрема це були єврейки та ромки, проживаючі у бараку номер 10. Їх трагічну долю у концентраційному таборі, досліди, яким піддавалась жінки та усі трагічні наслідки описав у однойменному творі «Жінки з блоку 10. Медичні експерименти у Освенцимі» Г. Я. Ленг. Ув'язнених було обрано для одного із помічників Менгеле, Карла Клобера. Він відповідав за окремий напрямок експериментів у Освенцимі та тестував свою власну методику масової стерилізації: вводив до репродуктивних органів подразнюючу хімічну речовину, як призводила до хімічних опіків, запалень та атрезії маткових труб. Мета експерименту передбачала належно функціонуючу репродуктивну систему у цих жінок, а тому обирали перш за все тих, хто уже мав дітей.

«Nigdy nie interesowało go, jak czują się kobiety po jego zabiegach, nie pokazywał się w salach, gdzie dochodziły do siebie po zastrzykach, które im podawał. Po latach zeznał, że „jedynym uszczerbkiem, jaki mogły ponieść te kobiety, jest bezpłodność» [53, c. 300].

Для проведення експерименту не нехтували коновали й уже вагітними жінками. Після проведення кесарева вони також ставали у ряд ідеальних жертв для дослідження.

«[...] szesnastu kobietom zrobiono przerywanie ciąży – sztuczne poronienie, w tym również mnie. Byłam wówczas w szóstym miesiącu ciąży. Kiedy rozpoczęli operację, ja zaczęłam płakać i prosić, żeby mi tego nie robiono. Niestety zrobiono mi operację. Przeprowadził ją dr Herman [...]» [53, s. 364].

Мотивацією до проведення таких експериментів було винайдення найдешевшого, найефективнішого, а разом з тим безопераційного способу стерилізації жінок. Позитивні результати досліджень, яких так ждали нацисти, мали б допомогти їм у місії створення нового ладу, у якому зовсім не було місця таким національностям як євреї, роми тощо.

Експериментам у Освенцимі піддавали не лише жінок та безпорадних, беззахисних дітей. Деякі з досліджень були підготовані й в'язнів чоловічої статі. Наприклад, це були експерименти з голодуванням, а саме із наслідками для цілого організму від тривалого голодування. Ними займався Йоган Пауль Крамер, професор анатомії, який входив до складу лікарів, підпорядкованих Менгеле. Підготовка до проведення експерименту була досить ретельною, виявлялася вона у допиті в'язнів щодо їх ваги до концтабору, зросту, стану здоров'я, можливих хвороб та ліків, що їх уживали раніше.

«Co tam wyprawiali, jakie robili zbrodnie na ludziach! Zastrzyki, ściągania krwi dla żołnierzy i dopiero wieszali brali na rozstrzał. Nigdy nie wzięli zdrowego człowieka na rozstrzał, tylko z nam przedtem wszystko robili» [61, s. 209].

Різноманітність експериментів у Аушвіц-Біркенау включає у себе також тестування на ув'язнених різного виду субстанцій. Це були ліки та препарати, постачальником яких були IG Farbenindustrie (більш відомий у сучасному світі, як Bayer). Ці тести мали на меті вивчення інфекційних

захворювань, у тому числі й у в'язнів. Кураторами дослідів були Бруно Вебер, Вернер Роде та керівник табірної аптеки Віктор Капесій, які разом із офіційними тестуваннями ліків також намагалися винайти еліксир правди. З цією метою вони використовували суміші з галюциногенних препаратів, морфію та гексобарбіталом. Не дивно, що такий «коктейль» викликав у в'язнів надважкі медикаментозні отруєння та часто призводили до смерті [43, с. 78].

Жертви, які пережили досвід медичних експериментів в концентраційних таборах, разом із фізичними наслідками, отримали також психологічні та психічні урази. Усі вони жили з повною свідомістю того, що сталося, напевно знали, що саме вони в першу чергу є доказом усіх злочинів, про які раптом можуть просто забути. Так, глибина обговорюваних нами наслідків залежали від сили особистості, психічної стійкості, однак неможливо заперечувати, що події у концентраційному таборі залишили темну пляму у сприйнятті цих людей. Цих плям позбутися просто неможливо. Найбільше розповсюдженим наслідком став страх – страх перед лікарями, білими халатами, уколами, ліками та загалом перед лікарнями [78, с. 25]. Настільки ж сильними, як і страх, були спогади, що виявлялись у різних постатях, у один це були нічні кошмари, у інших вони виявлялися у фобіях, а у когось поступово ставали нав'язливими думками, галюцинаціями, супроводжувались панічними атаками. Кардинальним змінам піддалась й система цінностей колишніх в'язнів. Пріоритетом стали речі необхідні для збереження життя, зміцнилось почуття толерантності та віри у власні сили.

Повернення до вільного життя, до «нормальності» вимагало боротьби із цими страхами, із перепонами та пристосування до нормальних умов життя. Проте, багато із колишніх в'язнів так і не змогли ідентифікувати нові умови як реальний світ: керувалися у щоденному житті табірними правилами та режимом, не змогли навчитися знову довіряти людям.

У підсумку, варто зазначити, що медичні експерименти у будь-якому випадку несли собою негативні наслідки для здоров'я піддослідних. Більшість з цих експериментів були абсолютно непотрібними та безпідставними, як, наприклад, у Равенсбрюк. Адже солдат, які були пацієнтами фронтових шпиталів із переломами та інфекціями можна було лікувати уже відомими методами, а не винаходити нові способи зцілення у штучних умовах. Зрештою, такі методи й справді можливо було відпрацьовувати на лабораторних тваринах, що не ставало б протиріччям лікарській етиці та концепції медицини у загальному. Проте, псевдомедичні експерименти були певною особливістю та обов'язковою складовою функціонування кожного відомого людству концентраційного табору, а не лише у проаналізованих та обговорених нами Равенсбрюку та Освенцимі.

Жіночий концтабір Равенсбрюк спеціалізувався на експериментах, що мали б стати у нагоді нацистам для лікування поранених солдат, а також лікування полонених, з метою можливості подальшого допиту на предмет важливої інформації. Лікарі Равенсбрюку здебільшого проводили дослідження оперативного характеру та мало цікавились подальшими результатами, що нашттовхує на висновки про те, що усе це було зроблено не так, аби слідувати наказу згори та догодити керівництву Рейху, скільки для задоволення власного его «вершителя людських долі».

Подібні цілі переслідувались й у Аушвіц-Біркенау, виправдовуючи усі злочини проти людей працею на благо людства, майбутніх поколінь, а головне Рейху. Проведення медичних експериментів із спробами стерилізації, винайдення генетично ідеальної людини чи навіть спроби хімічними реакціями та медикаментами змінювати колір рогівки ока у людини, на практиці, призвели лиш до численних страждань та до тисяч людських жертв, смертей. Але ж якими далекоглядними та амбіційними

спершу були усі раніше згадані досліди у планах та розумінні нацистів та нацистських лікарів.

Не зважаючи на факт різного спрямування та цілей від проведених псевдомедичних експериментів, висновки щодо усіх подій щоденного життя концентраційних таборів, надсуворого режиму та, власне, самих численних експериментів є очевидними та однозначними – неможливо говорити про будь-які можливі виправдання нацистських дій, або ж й справді розглядати такі події через призму позитивного та корисного, для конкретної людини, країни чи цілої нації.

Негативні наслідки стали частиною життя не лише колишніх в'язнів та піддослідних, це стало невід'ємною частиною для їх рідних, їх сімей та найближчого оточення. Зрештою, усе скоєне нацистами у роки Другої світової війни вплинуло було наслідком й для усього сучасного світу. Вплив описаних раніше подій мав свій вплив на устрій сьогоденного середовища, це також яскраво відобразилось у сучасному мистецтві та переказах культури загалом.

Через біль, занепад та знищення мільйонів людей, нацисти та їх лікарі назавжди залишаться у колективній пам'яті народу злочинцями, окупація та панування яких може лиш засуджуватись та асоціюватись виключно з болем, тваринним жахом та стражданнями для мільйонів.

Висновки

Осмислення світу концентраційних таборів у наш час реалізується через прочитання та аналіз літературних джерел. Найбільш дієвим методом для отримання результатів досліджень, з огляду на устрій концтаборів, режиму, табірної досвіду ув'язнених, а також психологічну складову часів Другої світової війни, є компаративний аналіз. Історично-порівняльне спрямування компаративістики дозволяє проводити паралелі, виокремлювати спільне та відмінне не лише у доробку кількох письменників, але й у конкретному жанрі культурного надбання людства.

У нашій дипломній роботі компаративний аналіз було використано для порівняння творів «Боюся снів» Ванди Пултавської та «Медальйони» Зофії Налковської, співставлення представлених у фабулі творів концентраційних таборів Равенбрюк та Аушвіц-Біркенау на основі домінантної тематики публікацій – псевдмедичних експериментів.

Теоретичний та практичний розділи кваліфікаційної роботи представлено з огляду на реалізацію таких завдань, необхідних для досягнення визначеної мети:

- розкрити сутність компаративістики у літературознавстві;
- дослідити основні компоненти та методи компаративних студій у дослідженні художніх творів;
- описати історичні витоки творів Зофії Налковської та Ванди Пултавської;
- охарактеризувати розвиток та особливості табірної літератури на тлі історичних подій

- розробити компаративний аналіз «Боюся снів» Ванди Пултавської та «Медальйонів» Зофії Налковської;
- розкрити тему медичних експериментів над людьми у німецьких концентраційних таборах Аушвіц та Равенсбрюк.

У першому та другому підрозділі першого теоретичного розділу ми розкрили сутність компаративістики у літературознавстві та, власне, основні складові компаративного методу у дослідженні художніх творів. На тлі опрацювання теоретичних засад ми дійшли до висновку, що історично-порівняльний аналіз дає змогу для глибшого дослідження течій, жанрів, творів та явищ у літературі будь-якого періоду її історичного розвитку та у порівнянні з аналогами у царині культурних переказів.

Компонентність компаративного аналізу представлена у наукових джерелах шляхом виокремлення: основних зв'язків (генетичні, контактні, типологічні); дослідних напрямів: (порівняльно-історичне літературознавство, рецептивна естетика, інтертекстуальні студії, типологічні дослідження); методології компаративістики (співвідносно-типологічний метод, історично-порівняльний метод, індивідуальний метод). Сукупність усіх виокремлених аспектів дозволяє піддавати порівнянню спільні аспекти творів, як, наприклад, образність, тематика, композиційність та смислове навантаження.

Перший підрозділ другої частини нашої праці присвячено основним подіям часів Другої світової війни, становленню та розвитку концентраційних таборів на території окупованої Європи. Як функціонування нацистських концтаборів вплинуло на формування моральності, культурного тенденцій та на становлення образу сучасного світу. Равенсбрюк був німецьким концентраційним табором, розташованим неподалік Берліна. Особливістю цього табору було спрямування на

ув'язнення політичних та ідейних ворогів Рейху жіночої статі. Аушвіц-Буркенау – концентраційний табір розташований у окупованій Польщі – не мав першочергової статевої спеціалізації чи заангажованості у конкретному виді звинувачення, проте у історичній реальності став довічним нагадуванням про концепцію переслідування та тотального винищення євреїв у воєнні роки.

У другому підрозділі другого розділу було з'ясовано особливості історичного спадку про воєнні часи у переказах літератури. Історична пам'ять художніх творів виокремилась у самостійний напрям – табірна література. Розглянуто розвиток табірної літератури, її типологію, види та концепції, крізь призму яких дослідження табірної літератури репрезентує не лише фактичні події, але також демонструє передумови та історичне тло публіцистичного твору.

Третій практичний розділ представлено з метою демонстрації проведеного порівняння творів Зофії Налковської «Медальйони» та Ванди Пултавської «Боюся снів». Компаративний аналіз творів проведено з урахуванням таких аспектів: жанр; жанрова форма; тематика твору; ідейний зміст твору; проблематика твору.

Порівняння раніше згаданих аспектів дозволило визначити спільне та відмінне у змісті обраних творів. Відмінності можемо спостерігати у жанрі та жанровій формі творів. Таким чином, «Боюся снів» Ванди Пултавської є доробком мемуарно-біографічної прози, представленим у вигляді автобіографічної розповіді з елементами документалістики. У «Медальйонах» Зофії Налковської документалістика відіграє домінуючу роль, оскільки жанр твору визначено як документальну прозу з елементами репортажу та інтерв'ю.

Тематичне скерування творів має спільні риси, адже демонструє читачеві події з життя людей – колишніх в'язнів та жертв табірної режиму – в умовах німецьких концтаборів. Відмінності, що теж можемо простежити після проведеного дослідження, полягають у тому, що збірка оповідань Зофії Налковської не є результатом особистого досвіду письменниці від перебування у концентраційних таборах, у той час як Ванда Пуллавська розповідає про факти, події та переживання з власного життя у воєнний період.

Спільна ідея творів полягає у прагненні продемонструвати світові факти про життя у концентраційних таборах та нелюдське ставлення до в'язнів в умовах табірної життя. Однак, для авторки «Боюся снів» написання твору стало ще й певною розпавою з власним минулим, спробою полегшити біль спогадів через розповідь на папері.

Спорідненість рис порівнюваних аспектів виявляється у проблематиці обох творів. Зміст аналізованих текстів розкриває низку моральних та філософських питань, серед них варто виокремити: проблему війни, її нищівний вплив на суспільство та на психіку кожного, кого вона торкнулась; проблематику життя та смерті; проблема жертви та ката, яку також представлено у творах у свою чергу також тісно пов'язана й з іншою проблемою – праяв людських емоцій, людяності, співпереживання в умовах жорсткості.

Дослідження творів з використанням компаративного аналізу дозволило також розглянути та порівняти функціонуючі у воєнний період концентраційні табор, зокрема Равенсбрюк та Аушвіц-Біркенау, з урахуванням основної домінанти – псевдомедичних експериментів та медичних злочинів нацистських лікарів. Ця частина дослідження представлена у другому підрозділі третього практичного розділу нашої дипломної роботи. Розглянуті на основі творів табірної літератури медичні

експерименти у раніше згаданих таборах жахають різноманітністю видів та спрямувань. Не менш моторошними є й детальні описи медичних процедур у концентраційних таборах відносно «піддослідних кроликів», а також їх психологічні та фізичні наслідки для колишніх в'язнів.

Зважаючи на результати порівняльного дослідження усіх обумовлених аспектів у творах «Медальйони» Зофії Налковської та «Боюся снів» Ванди Пултавської, можемо дійти висновку, що самотність та оригінальність творів дозволила детально порівняти усі особливості життя того часу в умовах війни, концентраційного табору та злочинів експериментально-медичного спрямування. Представлені художні тексти стали багатонаціональним літературним надбанням та безпосереднім доказом моторошних історичних подій воєнного часу.

Перелік джерел посилання

1. Аристов С. Женщина в концентрационном лагере: насилие и противостояние // Диалог со временем. 31. Специальный выпуск: нормы и девиации в гендерной истории и историографии. Москва: Едиториал УРСС, 2010. С. 113-124
2. Архипов Д. Краткая всемирная история. Наукометрический анализ. Санкт-Петербург: Наука, 1999. 189 с.
3. Будний В. Ільницький М. Порівняльне літературознавство: підручник для студ. вищих навч. закл. Київ: Києво-Могилянська академія, 2008. 430 с.
4. Бровко О. Основи компаративістики: навчально-методичний посібник для організації самостійної роботи та підготовки до модульних робіт студентів. Луганськ: ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2012.
5. Беркалиев Т. Особенности компаративистики как науки и метода исследования деятельности библиотек: Соб. науч. раб. *Методолгия НИР*. Санкт-Петербург: Библиосфера, 2009. С. 10-16
6. Дроник Д. Роль компаративного аналізу в дослідженні табірної літератури: ел. зб. наук. праць: *Поділля. Філологічні студії*. /гол. Ред. Торчинський М. М. Хмельницький, 2020. Вип. 12. С. 25-29.
7. Дюришин, Д. Теория сравнительного литературоведения. Москва: Прогресс, 1979. 318 с.
8. Куцевол О. Методика уроку компаративного аналізу. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2004. № 10. С. 2 – 4
9. Компаративізм. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
10. Компаративний аналіз як засіб розвитку полікультурної компетентності. URL: <https://naurok.com.ua/prezentaciya-na-temu->

komparativniy-analiz-yak-zasib-rozvitku-polikulturno-kompetentnosti-70793.html

11. Либстер М. В горниле ужаса: рассказ человека, прошедшего через фашистский террор. Москва: Особая книга, 2007. 192 с.

12. Молода Польща. *Літературознавча енциклопедія* : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. 624 с.

13. Літературознавча компаративістика: навчальний посібник / під. ред. Гром'як Р.Т., упоряд.: Гром'як Р.Т., Папуша І.В. Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТДПУ, 2002. 331 с.

14. Мітосек З. Теорія літературних досліджень / пер. з польськ. Гуменюк В. Сімферополь: Таврія, 2005. 408 с

15. Ніколенко О. Компаративний підхід у вивченні світової літератури у старших класах загальноосвітньої школи. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2011. № 6. С. 16-23.

16. Непобедимая сила слабых: Концентрационный лагерь Равенсбрюк в памяти и судьбе бывших заключенных: сборник статей, воспоминаний и интервью/ сост., отв., ред. Н.П.Тимофеева. Воронеж: ВГПУ, 2008. 351с.

17. Національні варіанти літературної компаративістики / Національна академія наук України; Ін-т літератури ім. Т.Г. Шевченка; Д.С. Наливайко, Т.Н. Денисова, О.В. Дубініна та ін. Київ: Видавничий дім «Стилос», 2009. 750 с.

18. Петелин В. История русской литературы второй половины XX века (1953–1993). Москва: Центрполиграф, 2013. Том II. 1680 с.

19. Постаті міжвоєнного двадцятиліття. Зоф'я Налковська, URL: <http://www.polinst.kyiv.ua/history/16.html>

20. Соколова І. Наукові підходи до проведення компаративних досліджень в освіті *Методологічні засади освітології*: Зб. наук. праць. ч. І. Київ – Маріуполь: 2014. С. 23-29.
21. Словник літературознавчих термінів/компаративістика. URL: <https://onlyart.org.ua/dictionary-literary-terms/komparatyvistyka>
22. Antologia literatury łagrów i łagrów: w opracowaniu szkolnym, wybór, wstęp i objaśnienia Krystyna Heska-Kwaśniewicz; oprac. dydaktyczne K. Heska-Kwaśniewicz, Bogdan Zeler. Katowice: wyd.: Książnica, 1997.
23. Božidar J. Naga Wyspa. Gułag Tity. Przeł. Joanna Pomorska, Joanna Sławińska. Wołowiec: wyd.: Czarne, 2013.
24. Burska L. Obozowa literatura, w: Słownik literatury polskiej XX wieku. Pod red. A. Brodzka [i in.]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1993. 740 s.
25. Bursztyn M. Radzymińska K. Literatura polska. Słownik encyklopedyczny, Wrocław: wyd. Europa, 2002.
26. Burkot S. Literatura polska w latach 1939–1999. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 2002.
27. Czapplejewicz E. O polskiej literaturze łagrowej: tezy i hipotezy. *Miesięcznik Literacki*. 1990. Nr 1. S. 63
28. Czech D. Kalendarz wydarzeń w KL Auschwitz. Wydawnictwo Państwowego Muzeum w Oświęcimiu, 1992.
29. Cieleński M. Niepojęty świat obozów zagłady: miesięcznik *Znak*, 2017. URL: <https://www.miesiecznik.znak.com.pl/niepojety-swiat-obozow-zaglady>
30. Domańska E. Historia ratownicza. *Teksty Drugie*. Kraków: Uniwersitasm, 2014. nr 5. 12-26 s.
31. Dronyk D. «Ludzie ludziom zgotowali ten los»: problematyka moralna opowiadań Zofii Nałkowskiej: zb. prac nauk. *Славістичні Студії*:

Лінгвістика, Літературознавство, Дидактика. / Відп. за вип.
Торчинська Н.М. Хмельницький, 2020. С. 157-161.

32. Frauenkonzentrationslager Ravensbrück. URL:
http://www.majdanek.com.pl/obozy/kl_ravensbruck.html

33. Glińska A. Dokumentalna wartość pamiątek oświęcimskich w badaniu moralności obozowej. *Zeszyty Oświęcimskie*. 1967. nr 10. S. 19–38

34. Golgota kobiet. Relacje więźniarek Ravensbrück i innych obozów koncentracyjnych ze zbiorów Polskiego Instytutu Źródłowego w Lund: wstęp i wybór dokumentów. Szczecin – Warszawa, 2018, 160 s.

35. Głowiński M., Kostkiewiczówna T., Okopień-Sławińska A., Sławiński J. *Słownik terminów literackich*, pod. red.: Janusza Sławińskiego, Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich wydawnictwo, 2005. 253 s.

36. Helm S., Kobiety z Ravensbrück. Życie i śmierć w hitlerowskim obozie koncentracyjnym dla kobiet. przeł. Katarzyna Bażyńska-Chojnacka i Piotr Chojnacki. Warszawa: wyd.: Prószyński i S-ka, 2017, 928 s

37. Historia FKL Ravensbrück. URL:
<http://www.ravensbruck.pl/pl/ciekawostki/historia-fkl-ravensbruck>

38. Interia. Nowa Historia “Wyzwolenie obozu Auschwitz”. URL:
<https://nowahistoria.interia.pl/historia-na-fotografii/wyzwolenie-obozu-auschwitz-zdjecie,iId,1282247,iAId,98079>

39. Jakubik A., Ryn Ź. Eksperymenty pseudomedyczne w hitlerowskich obozach koncentracyjnych.: rugi wybór artykułów *Przegląd lekarski. Oświęcim z lat 1961-1973*. Warszawa: KiW, 1975, 95 s.

40. Jedlicki J. Dzieje doświadczone i dzieje zaświadczone. Dzieło literackie jako źródło historyczn. Pod red. Z. Stefanowskiej i J. Sławińskiego, Warszawa: Czytelnik, 1978. s. 344–37.

41. Jost F. Komparatystyka literacka jako filozofia literatury, przeł. R. Gręda [w:] *Antologia zagranicznej komparatystyki literackiej*. 1968. S. 49.
42. Jurkowska V. Komparatystyka na pograniczu dziedzin: zb. prac nauk. *Towe idee i konceptualizacje*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, 2017. S. 67-81.
43. Kłodziński S. Zbrodnicze eksperymenty dokonywane w hitlerowskich obozach koncentracyjnych w czasie II wojny światowej. *Przegląd lekarski*. nr 1a. Warszawa: KiW, 1962.,. 78 s.
44. Kosić I. Goli otok. Najveći Titov konclogor. Zagreb: Udruga Goi otok *Ante Zemljar*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 2009.
45. Kubica H., *Children. Anatomy of the Auschwitz Death Camp*, pod. red. Gutman I., Berenbaum M., Indiana: Indiana University Press, 1994.
46. Kiedrzyńska W. Ravensbrück – kobiece obóz koncentracyjny, IPN, Fundacja Cultura Memoriae. Warszawa, wyd.: III, 2019, 336 s.
47. Kasperski E. O teorii komparatystyki, [w:] *Literatura. Teoria. Metodologia*, pod red. D. Ulickiej. S. 331 – 356
48. Leociak J. Literatura dokumentu osobistego jako źródło do badań nad zagładą Żydów: rekonesans metodologiczny. *Zagłada Żydów. Studia i Materiały*. 2005. nr 1. S. 13–31.
49. Lifton J., Hackett A. Nazi doctors [w:] *Anatomy of the Auschwitz Death Camp*. pod. red. Gutman I., Berenbaum M. Indiana: Indiana University Press, 1994.
50. Leśniewski M. Trudy życia w komandach w partyzanckim okresie wojny, lipiec 1900 - maj 1902.: Zb. prac nauk.: *Forum Politologiczne*. Olsztyn: INP UWM, 2011. t.12. S. 541-557
51. Lefevre P. Introduction: Comparative Literature and Translation. *Comparative Literature*. 1995, t. 47, nr 1, p. 3.

52. Medaliony, [w:] Słownik lektur / pod. red. Nawrot A. Kraków: Greg, 2004. S. 305 – 307.
53. Majewska-Brown N. Anioł życia z Auschwitz. Historia inspirowana życiem Położnej z Auschwitz. Warszawa: Bellona, 2019. 364 s.
54. Mączka Z. Operacje doświadczalne w obozie koncentracyjnym Ravensbrück „Biuletyn Głównej Komisji Badań Zbrodni Hitlerowskich w Polsce”, 1947. t II. 133 s.
55. Michejda K. Wyniki ekspertyzy sądowo-lekarskiej. Operacje doświadczalne w obozie koncentracyjnym Ravensbrück, Biul. GKBZNwP, 1947. t. II. 173 s.
56. Morawiec A. Literatura polska wobec ludobójstwa. Rekonesans. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2018.
57. Morawiec A. „Wstęp”. Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica: Lager, łagier, obóz – zapis. Lektury 1, 2018. S. 5-6
58. Morawiec A. Literatura w lagrze, lager w literaturze. *Fakt – temat – metafora*. Łódź: Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej, 2009.
59. Mozes Kor E. Buccieri L. "Przetrwałam. Życie ofiary Josefa Mengele", Warszawa: Prószyński i S-ka, 2014.
60. Mach A. Świadkowie świadectw. Postpamięć zagłady w polskiej literaturze najnowszej. Wyd.: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 2016 – 440 s.
61. Nałkowska Z. Opowiadania: Charaktery dawne i ostatnie; Ściany świata; Medaliony. Warszawa: Czytelnik 1989, S. 196 – 254.
62. Najgorsze strażniczki obozów koncentracyjnych электронный. URL: <https://ciekawostkihistoryczne.pl/2019/05/12/najgorsze-strazniczki-obozow-koncentracyjnych-18/>
63. Orzeł-Wargskog O. Granice godności. Granice literatury, [w:] Porzucić etyczną arogancję. Ku reinterpretacji podstawowych pojęć huma-

nistyki w świetle wydarzenia Szoa. pod. red. Polak B., Polak T. Poznań, 2011. S. 43-54

64. Póltawska W. List Otwarty Pani Dr Wandy Póltawskiej do Wszystkich Ludzi Dobrej Woli, Reduta Dobrego Imienia. URL: <https://podwarszawskie-zycie-pruszkowa.pl/list-otwarty-dr-wandy-poltawskiej/>

65. Póltawska W., I boję się snów. Częstochowa: Edycja Świętego Pawła 2009. 216 s.

66. Póltawska W. Operacje doświadczalne w obozie koncentracyjnym Ravensbrück. *Przegląd Lekarski - Oświęcim*, 1963.

67. Praca w FKL Ravensbrück. URL: <http://www.ravensbruck.pl/pl/ciekawostki/praca-w-fkl-ravensbruck>

68. Raport Bernheimera, Komparatystyka na przełomie wieku, [w:] *Niewspółmierność. Perspektywy nowoczesnej komparatystyki*. Kraków: Wzorek, 1993. 138 s.

69. Rewers E. Teorie dyskursu i ich znaczenie dla badań nad literaturą. *Kultura i Społeczeństwo*, 1995, nr 1, s. 37–48.

70. Rochelle G. *The Jewish Women of Ravensbrück Concentration Camp*, Brooklyn: Terrace Books, 2006.

71. Rees L. *Holokaust. Nowa historia*, wyd.: Prószyński i S-Ka, 2018, 552 s.

72. Sarah H. *If This is a Woman. Inside Ravensbrück: Hitler's Concentration Camp for Women*. Little, 2015.

73. Sterekowycz S. *Zbrodnie hitlerowskie medycyny*. Warszawa, wyd.: MON, 1989. S. 22

74. Simić D., Trifunović B. *Ženski logor na Golom otoku. Ispovesti kažnjenica i islednice*. Beograd: ABC Product, 1990.

75. Skwarczyńska S. *Wstęp do nauki o literaturze*. Warszawa, 1954. T. 1. 178 s.

76. Stanuch Z. Golgota kobiet. Relacje więźniarek Ravensbrück i innych obozów koncentracyjnych ze zbiorów Polskiego Instytutu Źródłowego w Lund. *Wstęp i wybór dokumentów*. Szczecin – Warszawa, 2018. 160 s.
77. Steiner G., Czym jest komparatystyka literacka?, przeł. A. Matkowska [w:] *Niewspółmierność. Perspektywy nowoczesnej komparatystyki*, op. cit., 517 s.
78. Szymusik A. Astenia poobozowa u byłych więźniów obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu. *Przegląd lekarski*. 1965. nr 1. S. 23-29.
79. Snyder T. Skrwawione ziemie. Europa między Hitlerem a Stalinem. Wyd.: Świat Książki, 2011.
80. Stępiński W., Ślepowroński T., Wichert W. Praca przymusowa Polakowi w III Rzeszy w świetle najnowszej polsko-niemieckiej publikacji o „Utraconej młodości”: zbiór prac. Nauk. *Przegląd zachodniopomorski*. Wyd.: Uniwersytet Szczeciński, 2014. S. 131-152.
81. Strebel B. KL Ravensbrück. Historia kompleksu obozów. Gdańsk 2018. S. 804.
82. Taczyńska K. Dowcip trwający dwa i pół roku. *Obraz Nagiej Wyspy w serbskim dyskursie literackim i historycznym końca XX i początku XXI wieku*. Warszawa: Bellerive-sr-Allier, DiG, 2016.
83. Wietrzyńska W. Ravensbrück. Warszawa, wyd.: Fundacja Cultura Memoriae. wyd. III, 2019, 336 s.
84. Wyka K. Pogranicze powieści. Proza polska w latach 1945–1948. Kraków, 2003. S. 69–103.
85. Wachsmann N. Historia nazistowskich obozów koncentracyjnych. Warszawa: Świat Książki, 2016. 960 s.
86. Wellek R. Termin i istota literatury porównawczej, przeł. A. Jaraczewski. *Pojęcia i problemy nauki o literaturze , wybór i przedmowa H. Markiewicz*. Warszawa, 1979, S. 56–85.

87. Wellek R. Teoria, krytyka i historia w nauce o literaturze , tłum. J. Krycki. Warszawa, 1975, S. 46

88. Werner A., Zwyczajna Apokalipsa. Tadeusz Borowski i jego wizja świata obozów. Warszawa, 1971. S. 9 – 11.

89. II wojna światowa/artykuły Historia obozu koncentracyjnego Auschwitz. URL : http://www.sww.w.szu.pl/index.php?id=artykuly_historia_obozu_auschwitz